

HOOFDSTUK 2

1958-1972:

Voet geven aan Europa

Jan Willem Brouwer en Johan van Merriënboer

2.1. INLEIDING

In een historisch overzicht van het Europadebat in het Nederlandse parlement en de Nederlandse politieke partijen zijn de jaren 1958 en 1972 voor de hand liggende cesuren. Op 1 januari 1958 begon immers de EEG haar werkzaamheden als uitvloeisel van het Verdrag van Rome, en in 1973 traden Denemarken, Ierland en het Verenigd Koninkrijk toe – dit was de eerste uitbreiding van de Europese Gemeenschap van zes naar negen lidstaten. Vooral voor de toetreding van de Britten had Nederland zich vanaf het begin sterk gemaakt.

Tot zijn vertrek in april 1969 werden de debatten over Europese integratie gedomineerd door de Franse president Charles de Gaulle, die fundamentele bezwaren had tegen de communautaire besluitvorming in Brussel en tegen de toetreding van het Verenigd Koninkrijk tot de Gemeenschap. De legerstoelcrisis – de periode van 1 juli 1965 tot 29 januari 1966 waarin Frankrijk de zittingen van de Raad van Ministers in Brussel boycotte – vormt een waterscheiding in de Haagse debatten over Europa. Daarna begreep de Kamer dat het weinig zin had het kabinet opnieuw aan te sporen de strijd met Parijs aan te gaan. Het Europese elan maakte plaats voor realisme: de periode-De Gaulle uitzitten, en overeind houden wat bereikt was.

In de periode 1958-1972 gingen vakministers in Brussel een steeds grotere rol spelen. Zij werden daarover door de specialisten van de verschillende fracties stevig aan de tand gevoeld in commissievergaderingen en bij begrotingsdebatten. In dit hoofdstuk wordt echter gefocust op Buitenlandse Zaken. Bij Joseph Luns en in mindere mate bij zijn opvolger Norbert Schmelzer ging het er atlantischer en diplomatieker aan toe dan in de Vaste Kamercommissies van Landbouw en Economische Zaken, die doelgericht streefden naar de opbouw van een gemeenschappelijke markt. Op het gebied van de landbouw legde Nederland relatief veel gewicht in de schaal.

Diepgravend onderzoek naar de opvattingen van de Kamer over zaken als het Europese vervoersbeleid, de buitenlandse betrekkingen van de EEG of de Brusselse bureaucratie is nog niet verricht.

Tot zijn aftreden op 1 oktober 1971 speelde Luns een hoofdrol in het Nederlandse politieke debat over Europa. Hoe dominant zijn positie was, blijkt alleen al uit het feit dat hij meer dan negentien jaar minister bleef. In de voortdurende competentiestrijd met Landbouw en Economische Zaken slaagde hij erin zijn leidende rol vast te houden, ondanks druk vanuit de Kamer. Van de start van de EEG tot omstreeks 1962 was een meerderheid in de Kamer zeer kritisch over Luns' aarzelende Europese strategie. Het ministerie van Buitenlandse Zaken had een voorkeur voor een ruimere vrijhandelszone – zoals voorgesteld door de Britten – terwijl de Kamer prioriteit wilde geven aan de opbouw van de EEG. Na het mislukken van de onderhandelingen over de vrijhandelszone en de eerste successen van de EEG keerde Luns zich tegen plannen van De Gaulle voor intergouvernementele politieke samenwerking tussen de zes lidstaten buiten de EEG om (het plan-Fouchet voor een gemeenschappelijk veiligheids- en buitenlands beleid). De Kamer wilde evenmin iets weten van het plan, maar ze was tegelijk kritisch over Luns' hardnekkige weigering om nader van gedachten te wisselen met De Gaulle over politieke integratie. Nadat De Gaulle in januari 1963 een veto had uitgesproken tegen de Britse toetreding tot de EEG, draaide de Kamer bij: Luns had gelijk gehad.

Tussen 1963 en 1965 stelde de volksvertegenwoordiging zich steeds assertiever op als Europa in het geding was. Eind 1964 werd Luns zelfs gedwongen de zogenoemde *préalable anglais* op te geven, de absolute voorwaarde dat Nederland alleen maar wilde spreken over politieke integratie als de Britten daarbij werden betrokken. Daarnaast voerde de Kamer de druk op om het democratisch gat te dichten door middel van een fundamentele uitbreiding van de controlerende bevoegdheden van het Europees Parlement. De Nederlandse politiek maakte zich vanaf het begin sterk voor uitbreiding van de macht van dit Parlement en dit bleef een rode draad in de volgende jaren.

Intussen groeide vanaf 1958 de 'nationale' consensus bij de grote Nederlandse partijen. De Europese paragrafen in de partijprogramma's luiden aan het eind van de jaren zestig vrijwel gelijk. De aanvankelijke aarzelingen bij ARP, CHU en VVD verdwenen toen het succes van de EEG duidelijk werd en de toetreding van de Britten dichterbij kwam. De Gaulle kwam daarbij goed van pas als kop-van-jut. Zolang de NAVO en de band met de Amerikanen geen gevaar liepen, kon de integratie op kamerbrede steun rekenen.

Na de legestoelcrisis prijkte ‘Europa’ minder hoog op de parlementaire agenda. De zorgen over het democratisch tekort bleven echter overeind. Op de Europese topconferentie in december 1969 in Den Haag werden allerlei grootse plannen gelanceerd, maar die brachten de Kamer niet meer in vuur en vlam. Na het vertrek van De Gaulle en het voltooiën van de gemeenschappelijke markt op 1 juli 1968 – anderhalf jaar eerder dan gepland – moest eerst maar eens worden gewacht op de komst van de Britten. Het politieke plaatje zou er dan veel beter uitzien. Maar tot die tijd: wél doorgaan met ‘European business as usual.’

2.2. DE GAULLE DICTEERT HET TEMPO TOT 1965

Twijfel aan de Europese gezindheid van Buitenlandse Zaken

Voor een aantal bewindslieden in het vierde kabinet-Drees was een belangrijke reden om akkoord te gaan met de EEG hun overtuiging dat de Gemeenschap spoedig nauwe betrekkingen zou aanknopen met het Verenigd Koninkrijk.¹ Vooral premier Drees, minister Luns en diens staatssecretaris Van der Beugel hadden grote bezwaren tegen economische integratie buiten de Britten om. Zij hadden hun hoop gevestigd op het plan voor een Europese vrijhandelszone, gelanceerd door Londen aan het eind van de onderhandelingen over de Verdragen van Rome. Deze zone zou zowel de EEG als de meeste andere Europese leden van de Organisatie voor Europese Economische Samenwerking (OEES) moeten omvatten. Drees zei daarover in april 1957 in de ministerraad: ‘De mogelijkheid van de totstandkoming van deze vrijhandelszone heeft spreker ook heengebracht over belangrijke bezwaren, die hij tegen het EEG-verdrag had. Met ondertekening van dit verdrag heeft Nederland zich begeven in een protectionistische combinatie van betrekkelijk kleine omvang.’²

Begin februari 1958 verklaarde Van der Beugel in de Tweede Kamer dat de Zes zich niet moesten ‘opsluiten’ in de eigen gemeenschap. En bij de behandeling van zijn begroting in december van dat jaar beklemtoonde ook Luns dat het vrije Europa zich een ontwikkeling ‘in de richting van een afgesloten economisch blok’ niet kon veroorloven.³

Deze voorzichtige houding werd in de Kamer scherp bekritiseerd. De woordvoerders van PvdA en KVP vreesden dat de EEG naar het tweede plan zou worden geschoven. Nederland moest zich volgens hen niet te veel afkeren van Frankrijk en de Europese Commissie. Wim Schuijt (KVP) vroeg zich af of de bewindslieden nog wel overtuigd waren ‘van de juistheid van de in-

tegratiegedachte, zoals deze in de loop der jaren door de overgrote meerderheid in deze Kamer verdedigd is.' Hij vond dat zij zich te veel oriënteerden op Londen. Van der Goes (PvdA) hekelde de prioriteit die het kabinet gaf aan de vrijhandelszone ten koste van de Verdragen van Rome. Nederland vervulde volgens hem 'een extreme rol in de institutionele en buitenlandse activiteiten van de Zes.' Luns weersprak de 'kwaadsappige geruchten' dat Nederland het Europa van de Zes zou wantrouwen. Van der Beugel noteerde in zijn dagboek: 'Ik heb mij vooral tegen vd Goes en Schuyt gericht, maar over hun hoofden heen tegen diegenen, die ons aan Frankrijk willen opknoepen en die ons beleid wantrouwen.'⁴

Na de val van het vierde kabinet-Drees in december 1958 verdween de PvdA in de oppositie. Tijdens de volgende formatie in het voorjaar van 1959 werd de Europese politiek van Luns kritisch getoetst door zijn eigen partijgenoten. Schmelzer, de demissionaire staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en protegé van partijleider Romme, waarschuwde in een notitie voor de 'anti-integratie gezindheid' van de regering. Zij zou prioriteit geven aan de vorming van een vrijhandelszone en de plannen van de Commissie dwarsbomen. Schmelzer vreesde dat Nederland onnodig krediet verspeelde in Brussel en vroeg Romme hierover met Luns te spreken. Dat gesprek leverde niets op. Luns weigerde zijn beleid bij te stellen.⁵

Het kabinet-De Quay, samengesteld uit ministers van KVP (mét Luns), VVD, ARP en CHU zette de Europapolitiek van zijn voorgangers voort. Het pleitte in zijn regeerprogramma voor 'bevordering van de Europese integratie' binnen de EEG, maar voegde daar wél aan toe: 'Een Europese economische associatie blijft de regering zien als een politieke en economische noodzakelijkheid. Bij de bevordering van de integratie dient waakzaam te worden toegezien op het vaak sterk op eigenbelang gericht streven van andere partners.'⁶

In februari 1960 kwam de spanning tussen EEG en vrijhandelszone opnieuw ter sprake in de Tweede Kamer, een maand na de ondertekening van het Verdrag tot oprichting van de Europese Vrijhandelsassociatie (EVA) door Denemarken, Noorwegen, Oostenrijk, Portugal, het Verenigd Koninkrijk, Zweden en Zwitserland. F.G. van Dijk (VVD) legde de prioriteit bij de opbouw van de EEG, terwijl Schmal (CHU) benadrukte 'dat noodzakelijkerwijze moet worden voortgevoerd tot het Europa van de Zes plus de Zeven, kan het, tot een groter getal.' Connie Patijn (PvdA) hekelde de Nederlandse 'protestpolitiek' in Brussel. Het nationale belang vereiste 'een diep au sérieux nemen in constructieve en kritische zin van dat integratieproces.' Dat proces was immers bezig Europese geschiedenis te maken: de gemeenschappelijke markt.⁷

Luns ontkende dat Nederland minder constructief was dan andere lidstaten. Hij benadrukte dat het beleid zich richtte op de volledige uitvoering van de Verdragen van Rome, maar dat het in concrete situaties mede werd bepaald door het handelen van de overige Vijf. Daarnaast waarschuwde hij dat de verdeling in twee economische blokken tot een ernstige verzwakking van Europa zou leiden, zowel op economisch als op politiek terrein. Volgens de NRC wilde het kabinet zich niet bij voorbaat in een continentaal blok laten opsluiten. De minister beaamde dat op 24 maart 1960 in de beslotenheid van de Vaste Kamercommissie. 'Ned[erlandse] Reg[ering] heeft het v[erdrag] gezien als begin van ruimere associatie. (...) Als resultaat wordt, dat Zeven zich ook nauwer aaneensluiten, wordt de kloof breder', aldus Luns. Hij wilde geen afstand nemen van de Britten en stond dus enigszins ambivalent tegenover de verdere opbouw van de EEG. Oppositieleider Jaap Burger was het daar niet mee eens: 'Eng[eland] heeft verkeerde keus gedaan. De Zeven zijn m.i. alleen maar negatief tegen de Zes. (...) Laat U niet remmen. Er moet een werkelijk verenigd Eur[opa] komen, niet alleen maar een vergrote OEEC.'⁸

Op 4 juli 1960 debatteerde de Tweede Kamer voor het eerst over de door de regering uitgebrachte 'Europese verslagen' – een uitvloeisel van het amendement-Blaisse bij het EEG-verdrag. Iedereen pleitte voor een open EEG en toetreding van de Britten, maar er werden verschillende accenten gelegd. Simon Korteweg (VVD) vond een verenigd Europa zonder Engeland eigenlijk onbestaanbaar. De EEG was niet meer dan een middel. Barend Biesheuvel (ARP) stelde daartegenover: geen associatie tot elke prijs. Van der Goes wees erop dat het noodzakelijk was dat het Verenigd Koninkrijk alle Europese verdragen zou aanvaarden.⁹

Luns zet Parijs de voet dwars en wint aan populariteit

Onder De Quay (1959-1963) werd het Europese tempo bepaald door de opbouw van de EEG en de politiek van De Gaulle. De Franse president wilde Europa weliswaar sterker maken en minder afhankelijk van de VS, maar was een principiële tegenstander van de supranationale organen van de EEG. Werkelijke integratie was volgens hem alleen mogelijk op basis van samenwerking tussen nationale staten. In 1960 lanceerde hij een voorstel voor een intergouvernementele politieke unie, bekend als plan-Fouchet. Dit werd gesteund door Bondskanselier Konrad Adenauer maar fel bestreden door Luns, die stelde dat politieke samenwerking niet mocht worden losgekoppeld van de instellingen in Brussel. Luns eiste ook dat de Britten erbij zouden worden betrokken – deze hadden intussen het EEG-lidmaatschap

aangevraagd, en de toetredingsonderhandelingen startten in 1961 – om te verhinderen dat een Frans-Duits directorium voortaan de dienst zou uitmaken. Luns stond aanvankelijk alleen. Pas in het voorjaar van 1962 zou De Gaulle het plan intrekken.¹⁰

Luns' harde opstelling stuitte in de Kamer aanvankelijk op kritiek. De pvdA verweet hem in februari 1961 Nederland in een geïsoleerde positie te hebben geplaatst – wat tot grote irritatie bij Luns leidde. Ook de fracties van ARP, CHU en KVP bleken niet tevreden. De houding van De Gaulle was weliswaar onaanvaardbaar, maar men vroeg zich af of Luns zich niet te negatief had opgesteld. De vvd steunde de minister. Volgens Luns moest de samenwerking zo worden ingericht dat zij garanties bood tegen ongewenste blokvorming en tegen het in gevaar brengen van Nederlandse belangen. 'Dergelijke garanties zijn wel vervat in de zorgvuldig uitgewerkte verdragen tot instelling van de Europese Gemeenschappen. Daar kan dus niet de situatie ontstaan, dat één of meer machtige Staten in feite de zwakkere in een positie kan of kunnen manoeuvreren, waarin deze of moeten toegeven óf zich tegenover hen, dikwerf geïsoleerd, te weer moeten stellen. Dit is het gevaar (...) van een intergouvernementele samenwerking,' aldus Luns.¹¹

In 1962 veranderde er weinig. De pvdA bleef kritisch, terwijl KVP, ARP en CHU voorzichtig geformuleerde bedenkingen uitten. In januari maakten Van der Goes en Schuijt zich nog sterk voor bovennationale amendering van het – inmiddels 'verbeterde' – Franse plan. Van der Goes veroordeelde het 'voortdurend speculeren op Engeland' en Schuijt sprak over 'een intergouvernementele taart, overgoten met een slap communautair sausje.' CHU en ARP waren terughoudender, maar drongen er ook op aan het plan niet te laten mislukken. Volgens Isaäc Diepenhorst (CHU) was het plan juist van belang voor de onderhandelingen met de Britten. Alleen de vvd stelde zich weer achter de minister op. Luns beloofde dat Nederland zich positief zou opstellen, maar waarschuwde tegelijk 'dat het huidige Franse bewind bepaaldelijk niet bijzonder gebrand is op een versterking van de gemeenschappen.'¹²

Op 13 juni 1962 hield de Kamer haar tweede debat over de Europese verslagen. Schuijt uitte opnieuw bedekte kritiek op het beleid van Luns. De kloof tussen de Zes was volgens hem groter geworden. Zolang een definitieve communautaire opzet onhaalbaar was, zou misschien tóch een 'tijdelijke noodbrug van intergouvernementele makelij' kunnen worden gebouwd. Vrijwel alle sprekers stelden zich zonder reserves achter het Nederlands-Belgische streven Engeland toe te laten tot de gemeenschappelijke markt. Anne Vondeling (pvdA) benadrukte wel dat de Britten offers moesten bren-

gen. Verder plaatsten diverse landbouwwoordvoerders kritische kanttekeningen. De toetreding mocht volgens Biesheuvel 'niet tegen elke prijs en bepaald ook niet tegen elke agrarische prijs' worden gekocht.¹³

De behandeling van de begroting van Buitenlandse Zaken in januari 1963 was volgens de NRC 'een matte vertoning'. Luns was inmiddels tien jaar minister. Er ontstond wel politiek rumoer over de beschuldiging van Frans Goedhart (PvdA) dat Luns een 'anti-Frans complex' zou hebben dat geen enkel Nederlands belang diende. Een belangrijk discussiepunt was de impasse in de onderhandelingen met de Britten. Blaisse vond de toetreding van essentiële betekenis. 'Het toekomstige Europa is niet het Europa van de Zes: noch economisch, noch politiek, noch cultureel, noch militair is dit het Europa, waarnaar wij streven.' Mede namens PvdA, ARP, VVD en CHU diende hij een motie in die het kabinet opdroeg 'alles in het werk te stellen de toetreding van het Verenigd Koninkrijk krachtig te bevorderen' en zich sterk te maken voor een ruimere armslag van de Europese Commissie in de onderhandelingsprocedure. De motie werd zonder hoofdelijke stemming aangenomen.¹⁴

Luns' Europese politiek, die te weinig voortvarend zou zijn, lag op dat moment al twee jaar onder vuur. Een actie van De Gaulle bracht echter een plotselinge omslag. Op 14 januari 1963 sprak de Franse president zijn beruchte eerste veto uit tegen de Britse toetreding, en op 22 januari tekenden de generaal en bondskanselier Konrad Adenauer een vriendschapsverdrag. Dat verdrag werd in Nederland opgevat als een nieuw bewijs dat Parijs en Bonn de dienst wilden uitmaken. De onderhandelingen met de Britten werden op 29 januari afgebroken.

Hierna verdween als bij toverslag de meeste kritiek op Luns. De Gaulles beleid werd Kamerbreed veroordeeld. De Franse president had op 14 januari ook verklaard dat zijn land besloten had een eigen atoommacht op te bouwen, onafhankelijk van de NAVO. Luns sprak van 'een dodelijk gevaar voor de vrije wereld'. Vondeling, de nieuwe fractieleider van de PvdA, karakteriseerde De Gaulle als ondemocratisch, autoritair en 'een echte dictator'. Blaisse veroordeelde het 'ondemocratisch, hooghartig optreden' van Parijs: 'Nederland wil niet (...) zijn een vazalstaat van Frankrijk in een wereldconceptie, die de onze niet kan zijn.' Het kabinet stelde nogal koel vast 'dat voorshands de basis is weggevallen voor een onverkort vertrouwen in een waarlijk communautaire ontwikkeling van de EEG'.¹⁵

Het Europeabeleid van de Nederlandse regering in de periode 1961-1963 was volgens velen opvallend inconsequent. Aan de ene kant moest de politieke samenwerking worden gekoppeld aan de supranationale structuur, aan

de andere kant moesten de Britten meedoen die helemaal niets wilden weten van supranationaliteit. Verschillende auteurs menen dat deze tegenstrijdigheid het gevolg was van druk vanuit de Kamer.¹⁶ Deze veronderstelling is onjuist. Allereerst was Luns' politiek in hoge mate autonoom. Daarnaast was supranationalisme een effectief antwoord op de intergouvernementele plannen van De Gaulle. Verder legde Luns zelf ook altijd sterk de nadruk op het machts-evenwicht en de noodzaak van Britse deelname en atlantische eenheid.¹⁷ De Kamer vond vooral dat Luns zich te veel isoleerde, te weinig initiatieven nam en te veel de blik op Londen richtte.

Na de mislukking van het plan-Fouchet en het veto tegen de Britse toetreding stagneerde verdere politieke integratie. Proefballonnetjes, zoals dat van Spaak in september 1964 – een intergouvernementele 'politieke commissie' van drie leden volgens een bepaald roulatiesysteem – zorgden nog wel voor veel ophef in Den Haag. Onder druk van de Kamer zag Luns zich toen zelfs gedwongen het zogenoemde *préalable anglais* te laten vallen: voor het entameren van een gesprek over Europese politieke samenwerking zou niet langer de absolute voorwaarde worden gesteld dat de Britten daaraan moesten deelnemen.¹⁸

Vooruitgangsoptimisme en grote stappen voorwaarts

Tot 1965 waren de stappen die in de Europese Commissie en Raad van Ministers in Brussel werden gezet vrijwel onomstreden. Tamelijk geruisloos steunde de Kamer de versnelde totstandkoming van de gemeenschappelijke markt, de start van het gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB), de associatieovereenkomsten met derde landen en de fusie van de executieven van EEG, Euratom en EGKS. De desbetreffende wetsontwerpen werden zonder veel discussie aangenomen met hooguit de stemmen van een paar kleine, anti-Europese fracties tegen. Mede door de economische hoogconjunctuur verliep de opbouw van de EEG zeer voorspoedig. In mei 1960 besloot de Raad van Ministers in Brussel tot een versnelde uitvoering van het verdrag, en twee jaar later volgde zelfs een tweede versnellingsbesluit. De Kamer wist eerst niet goed hoe zij daarmee moest omgaan. Eind 1960 drong Gerard Nederhorst (PvdA) aan op een snelle indiening van 'de desbetreffende wetten.' Later bleek dat de regering alleen enkele tariefmaatregelen, die uit het besluit voortvloeiden, aan de Kamer hoefde voor te leggen.¹⁹

Centraal in het debat over het eerste versnellingsbesluit stond de vraag of de versnelde afbraak van industriële tarieven, essentieel voor de Bondsrepubliek, kon worden gekoppeld aan vooruitgang op het terrein van de Europe-

se landbouwpolitiek, een eis van de Fransen. Biesheuvel en Henk Vredeling (PvdA) vonden dat Nederland stevig moest vasthouden aan die koppeling om de Duitse weerstand tegen een GLB te breken. Van Dijk en Tiemen Brouwer (KVP) vreesden het risico dat de versnelling niet zou doorgaan, maar minister van Landbouw Vic Marijnen (KVP) gaf aan dat de landbouw niet mocht achterblijven. Op 1 december 1960 diende Biesheuvel – met steun van PvdA, KVP, VVD en CHU – een motie in waarin gesteld werd dat de te nemen maatregelen op landbouw- en industrieel terrein ‘een onverbreekelijk geheel’ vormden. Onder druk van vakbondswoordvoerder Pieter Bogaers (KVP) werd deze passage enigszins afgevlakt en gekoppeld aan een deadline, 1 januari 1961. De motie-Biesheuvel – de facto de parlementaire goedkeuring van de versnelling – werd daarop zonder hoofdelijke stemming aangenomen.²⁰ Deze koppeling maakte de weg vrij voor de totstandkoming van het GLB, de eerste communautaire politiek.

Op 14 januari 1962, na een legendarische marathonvergadering, bereikte de Raad van Ministers van de EEG overeenstemming over de start van het GLB: de eerste verordeningen voor de vorming van één markt voor landbouwproducten, te financieren op basis van solidariteit via het Europees Oriëntatie- en Garantiefonds voor de landbouw (EOGFL). Marijnen stuurde de stukken met een uitvoerige toelichting naar de Kamer, die ze voor kennisgeving aannam. Tijdens het debat over de begroting van Landbouw in maart 1962 kregen zowel de minister als eurocommissaris Mansholt van alle zijden lof toegezwaaid.²¹

Op 9 juli 1961 en 12 september 1963 ondertekende de EEG associatieovereenkomsten met respectievelijk Griekenland en Turkije. Deze landen wilden op termijn een douane-unie aangaan met de EEG, en uiteindelijk toetreden tot de gemeenschap. Op 20 juli 1963 werd in Yaoundé, de hoofdstad van Kameroen, een associatieovereenkomst gesloten met achttien voormalige kolonies in Afrika. De overeenkomst bood de producten van deze landen een vrijere toegang tot de EEG, zonder de voorwaarde van wederkerigheid.

Een brief van Luns over de Griekse associatie werd door de Kamer in februari 1962 voor kennisgeving aangenomen.²² De overeenkomst met Turkije schiep financiële verplichtingen voor de lidstaten en werd daarom ter goedkeuring voorgelegd. De Tweede Kamer volstond met een schriftelijke behandeling. Zij had kritiek op het feit dat, net als bij Griekenland, het Europees Parlement niet was geraadpleegd. Dit was in strijd met het EEG-verdrag. Luns wees op het onderscheid tussen de ondertekening van een overeenkomst en het sluiten ervan. Het verdrag schreef niet voor dat het Parlement moest worden geconsulteerd vóór ondertekening. Het kabinet

vond dat wenselijk, maar had er in Brussel geen steun voor gekregen. Op aandringen van Luns zou de Raad van Ministers in februari 1964 wel akkoord gaan met een officieuze procedure waarbij het Europees Parlement vóór de ondertekening vertrouwelijk op de hoogte zou worden gebracht van de uitkomsten. Op 10 juni 1964 passeerde de associatieovereenkomst met Turkije als hamerstuk de Tweede Kamer.²³

Ook het akkoord van Yaoundé moest ter goedkeuring worden voorgelegd. ARP-senator W.F. de Gaay Fortman noemde het 'een voorbeeld van de nieuwe verhoudingen tussen Europa en voorheen koloniaal bestuurde gebieden'. Veel kritiek was er opnieuw op het feit dat het Europees Parlement niet vooraf was geraadpleegd. Op 12 februari 1964 passeerde 'Yaoundé' de Tweede Kamer. De fracties van CPN en PSP alsmede Van Rijckevorsel (KVP) spraken zich uit tegen het verdrag. Volgens de PSP was de overeenkomst 'een dwangbuis' en een 'vervolg op het koloniale systeem'. Van Rijckevorsel vond de regeling van de financiële bijdragen in strijd met de democratische tradities van een doeltreffende controle.²⁴

Vanaf eind februari 1964 sprak de Raad van Ministers over de fusie van de bestuurlijke organen van EGKS, EEG en Euratom – met 1 januari 1965 als streefdatum. In Nederland stelden verschillende Kamerleden meteen voor de ratificatie van het Fusieverdrag te gebruiken als 'breekijzer' voor democratisering van de drie gemeenschappen. Luns reageerde terughoudend. Hij vroeg zich af of de fusie wel de geschikte gelegenheid was 'om deze Nederlandse eis als *conditio sine qua non* te stellen'. Liever wachtte hij op het moment waarop de eigen middelen van de Economische Gemeenschap aan de orde zouden komen, waarschijnlijk medio 1965. Dan kon de kwestie van de parlementaire controle volgens hem niet meer worden vermeden.²⁵

Op 26 juni 1964 wist Luns de Vaste Kamercommissie er in een besloten overleg van te overtuigen af te zien van een koppeling van de ratificatie van het verdrag met uitbreiding van de bevoegdheden van het Parlement. Hij beloofde plechtig – en dat werd zelfs schriftelijk vastgelegd – dat het kabinet zou uitkijken naar een andere gelegenheid dit punt te maken.²⁶ Op 8 april 1965 werd in Brussel het Fusieverdrag ondertekend. De bestuurlijke organen van de drie gemeenschappen zouden worden samengevoegd tot één Raad en één Commissie van de Europese Gemeenschappen (EG). Het verdrag werd pas op 21 juni 1966 door de Tweede Kamer behandeld en zou uiteindelijk op 1 juli 1967 in werking treden.²⁷

De strijd om meer bevoegdheden voor het Europees Parlement

Terwijl de Europese politiek van De Gaulle in de Kamer op weinig sympathie kon rekenen, kleefde aan Luns nog lange tijd het etiket dat hij te stieriel anti-Frans was. Bij de behandeling van zijn begroting in november 1963 drongen verschillende fracties er bij de minister op aan initiatieven te nemen om de impasse te doorbreken.²⁸ In Brussel waren belangrijke stappen gezet op het terrein van de Europese integratie zonder dat het Europees Parlement daarop invloed had gehad. De Raad en de Commissie kregen meer bevoegdheden, maar het Parlement bleef het stiefkind. De druk vanuit de Tweede Kamer om het Europees Parlement te versterken werd steeds groter. Het besluit het GLB te financieren uit het Europees garantiefonds, het EOGFL, leidde ertoe dat miljarden guldens naar Brussel zouden vloeien zonder dat nationale parlementen daarover zeggenschap hadden. De Tweede Kamer had bijvoorbeeld volledig budgetrecht ten aanzien van het Landbouw-Egalisatiefonds, de Nederlandse voorloper van het EOGFL, maar zou dat grotendeels kwijtraken. In november 1963 nam de Vaste commissie voor Buitenlandse Zaken een motie-Vredeling aan die de minister opdroeg de nieuwe regeling alleen te aanvaarden als de controlebevoegdheid zou worden overgeheveld naar het Europees Parlement. In de minister-raad verklaarde Luns dat de Nederlandse delegatie alles zou proberen, maar zich er uiteindelijk bij zou moeten neerleggen als er niets werd bereikt. Het kabinet stemde daarmee in.²⁹

Begin 1964 werd in Brussel inderdaad een nader akkoord bereikt over het landbouwfonds, maar zonder extra bevoegdheden voor het Europees Parlement. Bij de behandeling van Luns' begroting in mei 1964 in de Kamer noemden woordvoerders van links en rechts dit onaanvaardbaar. Vondeling verweet de minister het budgetrecht van het parlement te hebben prijsgegeven en sprak van 'harakiri' voor de democratie. Luns vreesde dat er weinig aan te doen viel: de andere lidstaten maakten geen haast met democratisering en Nederland wilde niet gebrandmerkt worden als saboteur van het Europese landbouwbeleid.³⁰

Bij de volgende begrotingsbehandeling in februari 1965 was de maat vol. De Kamer vreesde het recht te verspelen de kwestie van de parlementaire controle aan de orde te stellen als er geen actie werd ondernomen. Met algemene stemmen nam zij een motie-Blaisse aan, waarin gesteld werd dat de Kamer alleen groen licht zou geven aan het landbouwfonds als het Europees Parlement een centrale plaats kreeg bij de vaststelling van de begroting daarvan. Kort daarop lanceerde de Europese Commissie een voorstel waarin de financiering van het landbouwbeleid gekoppeld werd aan versterking

van de bevoegdheden van het Europees Parlement en de toekenning van eigen middelen aan de Gemeenschap. De onderhandelingen over dit *pac-kage* – een bewuste poging van Commissievoorzitter Walter Hallstein om het Verdrag van Rome wat op te rekken – zouden eind juni starten.³¹

In juni 1965 nam de Tweede Kamer ook een tweede motie-Blaisse aan. Het Europees Parlement moest hetzelfde budgetrecht krijgen als een nationaal parlement. Luns stond met de rug tegen de muur. Collega-ministers in Den Haag vreesden een mislukking van het profijtelijke GLB en diplomaten in Brussel waarschuwden voor een Nederlands isolement. De minister wilde prioriteit geven aan de handhaving van het verworvene. Omdat hij tijdens het debat de indruk wekte dat hij weifelde, moest er zelfs tweemaal worden geschorst.³²

Het was duidelijk dat Luns ernstige problemen zou krijgen als hij in Brussel de handdoek te snel in de ring zou gooien, maar opnieuw werd hij gered door De Gaulle. De Franse president vond de voorstellen van de Commissie veel te ver gaan en brak de onderhandelingen op 1 juli meteen af – hoewel de klok bij marathonvergaderingen meestal nog enige tijd werd stilgezet. Dat was het begin van de ‘legestoelcrisis’, de boycot van de Europese instellingen door Parijs die zou duren tot februari 1966. De oplossing vloede uiteindelijk voort uit het besluit om een buitengewone zitting van de Raad te beleggen zonder de Commissie. Eind september 1965 stelden de fractieleiders van KVP, PvdA en ARP, hierover al Kamervragen aan minister-president Jo Cals. Het kabinet vreesde dat de Kamer zich zou verzetten tegen een dergelijke zitting vanwege de uitholling van de positie van de Commissie, maar de verschillende woordvoerders stelden zich terughoudend op.³³

Tijdens de Algemene Beschouwingen in oktober 1965 bleek dat de Kamer bereid was het kabinet zijn gang te laten gaan. KVP-fractieleider Schmelzer had ‘er geen behoefte aan (...) aan de Regering een soort onderhandelings tactiek of manoeuvreren voor te schrijven.’ Bauke Roolvink (ARP) verklaarde zich bereid het kabinet ‘enige armslag’ te verlenen. Molly Geertsema (VVD) en Henk Beernink (CHU) benadrukten het vasthouden aan de verdragen. Nederhorst sprak aanvankelijk van een ‘ongewenst precedent’, maar haalde bakzeil toen Cals hem verzekerde dat de Zes geen specifieke communautaire zaken zouden bespreken.³⁴

Op 2 december 1965 bekleemtoonde Luns nog eens tegenover de Kamer dat democratisering een dringende aangelegenheid bleef, maar hij voegde daar wel realistisch aan toe: ‘De kansen op spoedige verwezenlijking van de Nederlandse wensen zijn (...) op het ogenblik gering. Handhaving van het verworvene dient, naar het ons voorkomt, voorrang te krijgen boven verbe-

tering daarvan.³⁵ De Europese Commissie bleek te hoog ingezet te hebben. De reactie van De Gaulle mondde uit in een frontale aanval op de supranationale organen, die maar ternauwernood kon worden opgevangen door de andere lidstaten. Het Verdrag van Rome bleef weliswaar onaangetast, maar het federalistische ideaal kreeg een forse klap. De kwestie van de uitbreiding van de bevoegdheden van het Europees Parlement was voorlopig van tafel, en de Tweede Kamer zong voortaan een toontje lager.

2.3. EUROPESE INTEGRATIE GEEN STRIJD PUNT TUSSEN DE POLITIEKE PARTIJEN

In de loop van de jaren zestig werden de partijprogramma's langer en gedetailleerder.³⁶ De paragraaf over Europa groeide mee, maar relatief minder hard dan het gedeelte over andere buitenlandse onderwerpen zoals de Koude Oorlog en ontwikkelingssamenwerking. De Europese integratie, die aan het eind van de jaren vijftig nog werd verdedigd als wapen in de strijd tegen het communisme, werd tien jaar later meer en meer naar voren geschoven als middel ter bevordering van de Oost-Westbetrekkingen en ter bestrijding van de armoede in de derde wereld. De partijen waren in die tijd ook meer bezig met zichzelf, met politieke vernieuwing en democratisering. In maart 1969 stelde *Nieuw Europa*, het maandblad van de Europese Beweging in Nederland, zelfs teleurgesteld vast dat de Nederlandse politieke partijen de aandacht voor Europa verloren hadden.³⁷ Dat was schijn, omdat andere zaken nu relatief veel meer aandacht kregen. Het belang van de atlantische samenwerking werd door alle partijen stevig onderstreept, behalve door de CPN en de PSP. Ook de toetreding van het Verenigd Koninkrijk tot de EG was in de meeste programma's opgenomen, ondersteund met economische of 'democratische' argumenten. Europa als 'derde macht' tussen Oost en West werd alom afgekeurd. Daarnaast was de afwijzing van het EEG-lidmaatschap van 'dictatoriaal geregeerde landen' als Portugal en Griekenland een populair programmapunt.

Naar een volledige consensus bij de vijf grote partijen

De vijf grote partijen verloren tussen 1958 en 1972 een belangrijk deel van hun aanhang. In 1959 behaalden KVP, PvdA, VVD, ARP en CHU samen 142 zetels, in 1972 nog maar 113. De resterende 8 zetels waren in 1959 verdeeld over CPN, PSP en SGP, terwijl in 1972 de overige 37 zetels in handen waren van negen kleinere partijen. De KVP zakte dramatisch van 50 naar 27. PvdA en CHU verloren elk 5 zetels, de ARP bleef ongeveer gelijk en de VVD groeide

licht, van 19 naar 22. De verkiezingen van 1967 – na de val van het centrum-linkse kabinet-Cals door toedoen van KVP-leider Schmelzer – zorgden voor een aardverschuiving. Er leek een einde gekomen aan de stabiliteit die de Nederlandse politiek vele jaren had gekenmerkt: de Boerenpartij steeg van 3 naar 7 zetels, terwijl D'66 (tot 1981 met apostrof geschreven; daarna zonder) geschiedenis schreef door als nieuwkomer 7 zetels te halen.

Gedurende de jaren zestig weken de KVP en de PvdA nauwelijks van elkaars zijde als Europa in het geding was, ondanks het feit dat de eerste partij voortdurend in de regering zat en de laatste vrijwel steeds in de oppositie (op het kabinet-Cals na, 1965-1966). Een uitzondering daarop vormde de kwestie van de associatie van het Spanje van dictator Franco met de EEG. De hele Kamer bezag het Spaanse verzoek in juni 1962 met grote terughoudendheid, maar de KVP deinsde terug voor een hard oordeel. Schuijt en Goedhart dienden verschillende moties in. Beiden stelden dat kandidaat-lidstaten democratisch moesten zijn, maar Goedhart richtte zich nog expliciet tegen Spanje. Schuijt kreeg alleen steun van zijn eigen partij; de motie-Goedhart werd aangenomen met alleen de stemmen van de KVP tegen.³⁸

‘De KVP staat met overtuiging achter de Europese samenwerking’, verkondigde het KVP-verkiezingsmanifest van 1959. De partij zou in de jaren zestig onverminderd enthousiast blijven. In 1971 drong de KVP in haar kernprogramma aan op ‘versterking en uitbreiding’ van de Europese Gemeenschappen. De partij wilde actief meewerken ‘aan de spoedige totstandkoming van een Europese sociale, regionale, industriële, economische, monetaire en ontwikkelingspolitiek, alsmede aan de harmonisatie van het fiscale en mededingingsbeleid en van het beleid inzake de arbeidsvoorwaarden.’ Een versterking van de positie van de Europese Commissie en van het Europees Parlement was volgens de KVP noodzakelijk.³⁹

Meer nog dan de KVP keerde de PvdA zich stelselmatig tegen het idee van een zelfstandig Europa, los van de VS. Aan het eind van de jaren zestig schoof de PvdA op naar links, onder invloed van de interne pressiegroep Nieuw Links. Het partijestablishment – onder hen een aantal uitgesproken pro-Europese PvdA'ers – moest het daarbij ontgelden. In het verkiezingsprogramma van 1971 werd vooral aangedrongen op uitbreiding en democratisering. Het Europees Parlement diende direct gekozen te worden. Het moest budgetrecht krijgen, alsmede wetgevende bevoegdheden en een recht van veto bij de benoeming van Eurocommissarissen. De bevoegdheden van de Europese Commissie moesten worden uitgebreid, en in de Raad van Ministers zou meerderheidsbesluitvorming regel moeten zijn.

In de loop van de jaren zestig werden de programma's van ARP en CHU

steeds positiever over Europese eenwording. In het beginselprogramma van de ARP uit 1961 stond het 'behoud van eigen nationale zelfstandigheid' nog voorop. Overdracht van bevoegdheden aan internationale organen mocht alleen indien 'nationale belangen daarvan geen ongerechtvaardigde schade ondervinden.' Het verkiezingsprogramma van 1963 bepleitte een krachtig voortzetten van de Europese integratie. Prioriteiten daarbij waren parlementaire controle en de toetreding van Engeland, maar nog altijd onder voorbehoud van 'een evenredige behartiging van de Nederlandse belangen.' Vier jaar later was het voorbehoud er nog steeds: '(...) democratisch, open en supranationaal, met behoud van het nationaal eigene.' Er klonk voorts kritiek op De Gaulle: 'De strekking van de huidige Franse internationale politiek acht de AR-partij op belangrijke punten in strijd met het streven naar een wereldorde, zoals zij die voorstaat.'⁴⁰ In het verkiezingsprogramma van 1971 bleken alle antirevolutionaire voorbehouden verdwenen. De bestaande gemeenschap diende met kracht te worden uitgebouwd. Nederland moest met concrete voorstellen komen om de besluitvorming en de politieke samenwerking te versterken. Die voorstellen moesten gericht zijn op de uitbreiding met andere democratische Europese landen, en de versterking en democratisering van de instellingen. Vernieuwend was de passage: 'Een verenigd Europa zal mede dienstbaar moeten zijn aan een vermindering van de tegenstelling tussen de rijke en de arme landen en zal de toenadering tussen Oost en West niet in de weg mogen staan.'

De CHU stelde in 1959 in haar Verkiezingsmanifest dat gestreefd moest worden naar 'federatieve samenwerking op democratische grondslag binnen Europa', maar dan wel met 'eerbiediging van het eigen karakter van het Nederlandse volk.' Acht jaar later publiceerde een CHU-commissie 'Europese politiek' een rapport waarin geconcludeerd werd dat politieke samenwerking op den duur onontkoombaar zou zijn. West-Europa kon zich nooit zonder de vs tegen de Russen verdedigen, dus de NAVO was van vitaal belang. Het probleem was dat Frankrijk de EEG voor zijn eigen politiek-militaire kar wilde spannen. Nederland werd hierdoor gedwongen te kiezen. De Nederlandse economie oriënteerde zich immers sterk op de gemeenschappelijke markt en zou zich daaruit niet dan met grote schade kunnen losmaken. De slotsom was volgens de CHU-commissie dat de mogelijkheden om de Europese politiek om te buigen weliswaar gering waren, maar 'dat zulk een invloed wellicht altijd toch nog effectiever kan worden uitgeoefend binnen de EEG dan wanneer men daarbuiten staat.' Het CHU-verkiezingsprogramma van 1971 pleitte vervolgens zonder voorbehoud voor een 'hechte Europese samenwerking op bovennationale basis, niet slechts op economisch maar

ook op politiek terrein.’ Die samenwerking moest open, democratisch en bovennationaal zijn: mét de Britten, doeltreffende controle op de besluitvormende organen, versterking van de positie van de Europese Commissie en besluitvorming bij meerderheid in de Raad.⁴¹

De Europese standpunten van ARP en CHU groeiden zo naar die van de kleiner wordende KVP toe. Dat vloeide mede voort uit hun gezamenlijk optreden, zowel in Den Haag als in Straatsburg. Vanaf eind jaren vijftig onderhandelden zij over een gemeenschappelijk Europees program. In mei 1962 brachten de drie een Europees manifest uit. Daarin pleitten zij onder meer voor versnelde uitvoering van de Verdragen van Rome en voor een gekozen Europees Parlement. In april 1967 begonnen de gesprekken van prominente vertegenwoordigers van de drie partijen over vergaande samenwerking in de ‘Groep van Achttien’, die uiteindelijk zouden resulteren in de oprichting van het CDA. De politieke leiders van KVP, ARP en CHU van het eind van de jaren zestig – respectievelijk Schmelzer, Biesheuvel en Jur Mellema – waren bovendien overtuigde Europeanen én christendemocraten. Op 12 december 1970 stelden de drie fracties een *Gemeenschappelijk urgentieprogram, 1971-1975* vast, met een krachtige passage over Europa.⁴²

De vvd had wat meer tijd nodig om warm te lopen voor de Europese zaak. Het verkiezingsmanifest uit 1959 stelde zich weliswaar positief op tegenover Europese eenwording, maar signaleerde ook ernstige bezwaren tegen de EEG. Nederland moest zich niet laten opsluiten in een protectionistisch continentaal blok. Toetreding van de Britten was volgens de vvd gewenst om de banden met de atlantische gemeenschap te versterken. De partij wilde ‘onverdroten blijven ijveren voor de totstandkoming van een vrijhandelszone, waardoor met name Engeland in een economische associatie zal worden opgenomen.’ Vooraanstaande liberale sceptici als Harm van Riel, vvd-bestuurslid en voorzitter van de Eerste Kamerfractie, vonden dat de integratie zich moest beperken tot de economie.⁴³

In de loop van de jaren zestig raakte het wantrouwen geleidelijk op de achtergrond. Cees Berkhouwer, al snel de onbetwiste Europese woordvoerder van de vvd, was er in 1963 van overtuigd dat integratie onstuitbaar was en dat liberalisatie – het tot stand brengen van vrij verkeer van personen, goederen, kapitaal en diensten in een zo groot mogelijk gebied in Europa – als motor zou fungeren. Ook Hans Nord, de secretaris-generaal van het Europees Parlement, zette zich binnen de vvd in voor integratie, zij het achter de schermen. De input van Berkhouwer en Nord stak achter het pleidooi voor ‘de vorming van een federaal Europa’ in het verkiezingsprogram van 1963. Dat droeg nog wel sporen van traditionele terughoudendheid: Neder-

land moest zich geen keuze laten opdringen tussen Europa en de NAVO.⁴⁴

In januari 1965 publiceerde een commissie uit de liberale Teldersstichting een nota over de relaties tussen Europa en de vs. De commissie waarschuwde tegen het Franse streven Europa los te maken van de vs en tegen economische inkapseling in een klein Europa. Op toetreding van de Britten hoefde voorlopig niet meer gerekend te worden, terwijl uittreden praktisch niet meer mogelijk was. De belangen van het bedrijfsleven waren immers te groot. De commissie stelde echter dat verdere integratie niet ten koste mocht gaan van concessies op het politieke vlak. 'Daar alle andere leden in de EEG elk uit zijn op een zo groot mogelijk economisch voordeel voor zichzelf, moet ook Nederland voorshands slechts die regelingen aanvaarden, waarbij een duidelijk Nederlands belang is gediend.'⁴⁵

Het vvd-verkiezingsprogramma van 1967 riep nog op tot 'waakzaamheid ten aanzien van essentiële nationale belangen', maar de visie van Berkhouter en Nord had toen al meer aanhang gekregen. vvd-historicus Lesterhuis benadrukt echter dat 'Europa' nooit een discussiepunt was in de partij. *Liberaal Reveil*, het orgaan van de Teldersstichting, bevatte in de jaren zestig dan ook nauwelijks bijdragen over Europa.⁴⁶ Na 1969 sloeg de stemming definitief om. In het verkiezingsprogramma voor 1971 was van enige terughoudendheid geen sprake meer. 'Alleen bij een sterkere eenwording kan Europa de haar toekomende rol in het wereldgebeuren spelen o.m. ter bevordering van de vrede en de ontwikkeling van de achtergebleven landen.' De partij riep zelfs op tot politieke en militaire verdieping. De Europese Gemeenschappen dienden versterkt te worden door de toekenning van een reëel budgetrecht en wetgevende bevoegdheid aan een rechtstreeks gekozen parlement, en door versteviging van de positie van de Commissie. Bij besluiten in de Raad moest het meerderheidsbeginsel worden nageleefd.

Al met al bleken aan het begin van de jaren zeventig de reserves van ARP, CHU en vvd helemaal verdampt. 'Brussel' had intussen enige successen geboekt, de toetreding van de Britten lag in het verschiet en uit Parijs leek een andere wind te waaien. De Europese paragrafen in de verkiezingsprogramma's voor 1971 van KVP, PvdA, vvd, ARP en CHU waren vrijwel identiek. Alle vijf bepleitten een open, democratisch en supranationaal Europa, toelating van nieuwe lidstaten, versterking van het Europees Parlement en de Commissie en verdieping op politiek, economisch, financieel en sociaal terrein. *Nieuw Europa* stelde terecht vast dat continuering van het beleid verzekerd zou zijn, ongeacht de verkiezingsuitslag.⁴⁷

In januari 1972 verscheen nog een dik rapport van de EEG-commissie van de PvdA. Het bevatte een interessante analyse van de gebrekkige belangstel-

ling van de toenmalige Nederlandse kiezer. Jongeren bleken een aversie te hebben tegen integratie, hoewel zij zich wel degelijk interesseerden voor ontwikkelingshulp, de wapenwedloop en Vietnam. ‘Voor de kiezer is het een onbegrijpelijke en onaanvaardbare zaak dat er op het gebied van de Europese eenwording tussen de standpunten van de Nederlandse partijen nauwelijks verschillen te ontdekken zijn, terwijl men elkaar op het terrein van de binnenlandse- en de wereldpolitiek heftig bestrijdt.’ Deze ‘vervlakking’ was te wijten aan de gebrekkige bevoegdheden van het Europees Parlement waarin politieke tegenstellingen niet duidelijk naar voren kwamen.⁴⁸

De Europaparaagraaf van de kleine partijen en de nieuwkomers

SGP en CPN bleven geharnaste tegenstanders van Europese integratie. In december 1963 wees fractieleider Van Dis de EEG van de hand ‘met het oog op ons zelfstandig volksbestaan en op de verdere afbraak van het werk der Reformatie.’ En vier jaar later bepaalde het SGP-verkiezingsprogramma: ‘Geen opoffering van de nationale zelfstandigheid aan supranationaal gezag.’ Het partijbestuur van de CPN constateerde begin 1964 dat ‘de West-Duitse revanchisten en de Franse gaullisten’ de as Bonn-Parijs hadden gevormd, ‘waar de reactionaire krachten in de verschillende landen steun bij vinden.’ CPN-leider Bakker verklaarde in juni 1965 dat de EEG kapitalistisch en ondemocratisch was. Het CPN-verkiezingsprogramma uit 1971 eiste: ‘Drastische inkrimping van de uitgaven voor de EEG. Geen uitvoering van EEG-voorschriften die in strijd zijn met de Nederlandse belangen.’⁴⁹

In het programma van de Pacifistisch-Socialistische Partij (PSP), die in 1959 met twee zetels debuteerde in de Kamer, stonden ontwapening en uitreden uit de NAVO centraal. Daarnaast ontpopte de partij zich in de jaren zestig tot een van de felste tegenstanders van Europese integratie. Fractievoorzitter Nico van der Veen legde bij zijn eerste optreden in de Kamer uit dat de EEG alleen maar bestond uit West-Europese landen die een ‘monopolistisch-kapitalistisch bolwerk’ wilden vormen.⁵⁰ Pas in 1971 doken de Europese Gemeenschappen op in het PSP-partijprogramma. Zij werden ‘in de huidige vorm onaanvaardbaar’ genoemd.

Ook de Boerenpartij van Hendrik Koekoek was anti-Europees. Deze conservatieve protestpartij kwam in 1963 met drie zetels in de Kamer en verzette zich vooral tegen economische regelgeving op het gebied van de landbouw. Haar beginselprogramma stelde onomwonden dat Europese samenwerking niet mocht leiden ‘tot een samensmelting, waarbij ons land zijn eigen karakter geheel of gedeeltelijk zou verliezen of onvervreembare na-

tionale waarden prijsgeven.’ In haar verkiezingsprogramma van 1963 drong de partij aan op de vervanging van Europees Commissaris Mansholt, prominent lid van de PvdA en verantwoordelijk voor het Europees landbouwbeleid, ‘door een rechts georiënteerde figuur.’⁵¹

Het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV), vanaf 1963 met 1 zetel in de Tweede Kamer, baseerde zich op Bijbelse normen en was sterk nationaal denkend. God had ‘elk volk zijn nationale grenzen gegeven’, stelde het verkiezingsmanifest van 1963: ‘Dat wil zeggen dat wij niet willen worden “geïntegreerd” in een Frans-Duitse politieke unie of in een federale Europese superstaat.’ In een federaal Europa hadden de grote landen het voor het zeggen. In het verkiezingsprogramma van 1971 werd uitbreiding van de bevoegdheden van het Europees Parlement afgewezen. Raadsbesluiten die invloed hadden op de nationale begrotingen moesten volgens het GPV eerst worden goedgekeurd door de nationale parlementen.⁵²

De Nederlandse Middenstandspartij (NMP) haalde in 1971 twee zetels. Het programma van de partij had geen Europese paragraaf, maar volgens fractieleider Ab te Pas had deelname aan de EEG weinig voordelen opgeleverd. Nederland werd geconfronteerd met een enorme hoeveelheid buitenlandse producten ten nadele van de eigen ondernemers, een toevloed van vreemde delingen en miljoenenfraude vanwege het EEG-subsidiebeleid. ‘Van een handelsnatie en vrijhaven is ons land gedegradeerd tot een aanhangsel van de Brusselse EEG, waar de Nederlandse stem van zo weinig gewicht is, dat praktisch alle beslissingen, waaraan ons volk onderworpen wordt, door de grote EEG-partners worden gedicteerd.’⁵³

D’66 was uitgesproken pro-Europa. De partij streefde naar een federaal Europa op basis van ‘dezelfde beginselen van democratie, vrijheidsrechten en openheid als D’66 nastreeft voor de Nederlandse samenleving.’⁵⁴ Het verkiezingsprogramma van 1971 bepleitte een versterking van het supranationale karakter. De onafhankelijke positie van de Commissie moest worden erkend en de Raad diende meerderheidsbesluitvorming toe te passen.

Ook de Democratisch Socialisten 1970 (DS’70), een rechtse afsplitsing van de PvdA, die in 1971 acht zetels haalde, steunden Europese integratie. Hun programma bepleitte de vorming van een federale staat op democratische grondslag. DS’70 stond kritisch tegenover het beleid van de EEG in diverse sectoren omdat te veel rekening werd gehouden met nationale belangen op korte termijn, de markt en de prijzen, maar te weinig met de individuele Europese burger.

De Politieke Partij Radicalen (PPR), een linkse afsplitsing van KVP en ARP die in 1971 met twee zetels in de Kamer kwam, was dezelfde mening toe-

gedaan als ds'70, maar schonk niet veel aandacht aan Europa. Het partijprogramma bepleitte kortweg: 'Uitbreiding van de Europese samenwerking op democratische grondslag.'⁵⁵

De Rooms Katholieke Partij Nederland (RKPN) was een ultraconservatieve partij die in 1972 één zetel in de Tweede Kamer haalde. Het partijprogramma van 1972 vermeldde: 'Wij zijn voorstanders van de Europese Economische Gemeenschap.' Maar dat was wel voorwaardelijk. Er moest namelijk worden 'gewaakt tegen supranationale regelingen en bevoegdheden op allerlei terrein, waardoor de eigen identiteit verloren zou kunnen gaan.'

Na de politieke aardverschuiving van 1967 was er geen sprake van een omslag in het denken over Europese integratie in het Nederlandse parlement. Het aantal anti-Europese fracties nam weliswaar toe, maar ze bleven alle steken in de marge en maakten geen gemeenschappelijk front. SGP en GPV stelden zich vaak gouvernementeel op en ook de Boerenpartij was niet altijd tegen. Belangrijker was de consensus bij de (potentiële) regeringspartijen: er was geen sprake meer van onderlinge discussie of interne verdeeldheid over Europa. Bij de verkiezingen van 1971 was er volledige overeenstemming over de voornaamste Europese beleidsdoelen: uitbreiding en verdieping, versterking van de Commissie en het Europees Parlement en meerderheidsbesluitvorming in de Europese Raad van Ministers.

Na de val van het kabinet-Biesheuvel in 1972 volgde een verkiezingscampagne waarin 'de progressieven' fel van leer trokken tegen KVP, ARP en CHU. Midden in die campagne, op 31 oktober 1972, stelde CHU-voorzitter en oud-Europarlementariër Johan van Hulst bij de Algemene Beschouwingen in de Eerste Kamer niettemin tevreden vast dat over 'Europa' *niet* gepolariseerd werd: 'Ik vind het een winstpunt, dat in Nederland de politieke partijcongressen niet worden vergiftigd door aanvallen op de regering inzake haar Europapolitiek. Ook de leiders van de oppositiepartijen worden door hun achterban niet opgejaagd om ten aanzien van dit punt de Regering in de wielen te rijden (...)'⁵⁶

Weinig 'Europa' bij de Algemene Beschouwingen

De fractieleiders besteedden bij de Algemene Beschouwingen in de periode 1958-1972 nauwelijks aandacht aan Europese integratie. Nieuwe lijnen ter aanvulling van de partijprogramma's werden niet getrokken. Met Europa viel kennelijk te weinig politieke eer of electoraal gewin te behalen en het had ook geen politieke prioriteit, behalve als de actualiteit erom vroeg. Dat laatste was bijvoorbeeld het geval ten tijde van de legestoelcrisis in 1965.

Sommige fractieleiders hadden meer aandacht voor Europa dan andere, afhankelijk van de persoonlijke voorkeur. KVP'ers en ARP'ers waren bij de Algemene Beschuwingen relatief meer Europees dan de anderen.

De KVP-leiders Romme, Wim de Kort en Schmelzer stonden altijd even stil bij de stand van zaken in Brussel. Daarbij schrok Romme er niet voor terug stevige kritiek te leveren op het beleid van de Europese instellingen – ‘verkwisting en nog eens verkwisting’ – en de opstelling van de Nederlandse regering tegenover de plannen van De Gaulle. De Kort stelde zich in 1961 en 1962 wat terughoudender op, achter het beleid van Luns.⁵⁷ Vanaf 1964 stopte Schmelzer wat meer idealisme in de bijdragen van de KVP. De EEG moest ‘supranationaal, open en democratisch’ zijn. Ten tijde van de legestoelcrisis verklaarde hij in de Kamer:

Ik meen, dat de bloedige geschiedenis, die Europa achter de rug heeft, en de noodzaak een vredig perspectief op te bouwen ons ertoe moeten leiden plechtig gesloten verdragen voor het opbouwen van een nieuwe gemeenschap tussen landen, die elkaar vroeger hebben bestreden, niet aan te tasten. Het vasthouden aan het communautaire, democratische en open karakter van de Europese ontwikkeling achten wij een onmisbare bijdrage tot de wereldvrede in de toekomst.

In 1969 stelde Schmelzer dat als zijn fractie zou moeten kiezen tussen voltooiing, uitbreiding en verdieping van Europa, de voorkeur zou uitgaan naar versterking van de democratische structuur.⁵⁸

De fractieleiders van de PvdA besteedden opvallend weinig aandacht aan Europese samenwerking, met name Burger in de periode 1958-1962 en Joop den Uyl vanaf 1967. Vondeling richtte zijn pijlen van 1962 tot 1964 vooral op Luns' vermeende gebrek aan visie, maar steunde hem krachtig in zijn verzet tegen De Gaulle.⁵⁹ Nederhorst stond in 1965 en 1966 – toen zijn partij deel uitmaakte van het kabinet-Cals – wat uitvoeriger stil bij Europa. In 1965 waarschuwde hij dat een toegeven aan De Gaulle ‘een sluimerend maar op elk ogenblik tot leven kunnen komend Duits nationalisme’ zou kunnen voeden. Het jaar daarop stelde hij teleurgesteld vast dat Frankrijk zijn zin zou hebben gekregen.⁶⁰ Den Uyl keerde zich vooral tegen ‘ongecontroleerde machtsvorming in de EEG.’ In 1972 was hij wat uitvoeriger. Het roer moest om en de EEG moest ‘een werkelijk politiek kiezend lichaam’ worden: ‘De technocraten zullen uit hun beschermde kantoortorens moeten komen. Een rechtstreeks gekozen parlement (...) zal de stem van de achtergestelden in Europa kracht moeten geven.’⁶¹

Ook in de Algemene Beschouwingen van de fractieleiders van de vvd kreeg Europa weinig aandacht. Pieter Oud vreesde een hegemonie van grote landen, maar stelde realistisch vast dat dit voorkomen kon worden door de nadruk te leggen op het supranationale karakter van de samenwerking. Ter wille van de Britse toetreding wilde hij bovendien water in de supranationale wijn te doen. Geertsema (1963-1966 en 1969-1971) vond dat het kabinet niet te veel moest toegeven aan De Gaulle om de EEG in stand te houden: 'Nooit zullen wij (...) mogen vergeten, dat boven alles uitgaat het Atlantisch bondgenootschap.'⁶² Edzo Toxopeus (1966-1969) en Hans Wiegel (na 1971) besteedden nauwelijks aandacht aan Europa.

Sieuwert Bruins Slot van de ARP liet in 1960 een duidelijk federalistisch geluid horen:

De Europese gemeenschappen moeten niet alleen als technische organisaties worden gezien, maar wel degelijk ook als het begin van een politieke organisatie. (...) Dat betekent geen veronachtzaming of verachting van het nationale element (...). Integendeel, de nationale Staten, de nationale culturen zijn de bronnen van Europese kracht, maar er is een zo duidelijk op elkaar aangewezen zijn van de Europese Staten, het is zo duidelijk, dat ieder alleen niet kan wat allen te zamen wel kunnen en moeten, en daarbij moet er een zo strenge coördinatie zijn, dat dit alleen in één politieke federale gemeenschap kan worden bereikt.

Hij was van mening dat de supranationale grondslag niet mocht worden aangetast door de Britten en liet zich negatief uit over een EEG die 'zou wentelen rond de as Bonn-Parijs.'⁶³ Jan Smallembroek hamerde in 1964 op democratisering en toetreding van de Britten, terwijl Roolvink zich in 1965 en 1966 zeer kritisch opstelde vanwege de obstructie door De Gaulle.⁶⁴

Zijn opvolger Biesheuvel (1967-1971) vond intergouvernementele samenwerking 'een te wankel zaakje.' Hij drong aan op de versterking van de instellingen en het overhevelen van de ontwikkelingshulp naar de EG. In 1969 stelde hij teleurgesteld vast dat de politieke wil om verder te integreren ontbrak. De problemen, waarschuwde hij, stapelden zich op. Het jaar daarop stak hij een pleidooi af om het Europees Parlement en de Commissie te betrekken bij gesprekken over politieke samenwerking. Willem Aantjes ten slotte was in 1972 positief over de inzet van het kabinet-Biesheuvel voor de democratisering in Europa, maar niet over het resultaat.⁶⁵

Bij de CHU heerste per saldo neutrale ongerustheid inzake Europa. De partij kende weinig fractiediscipline en de meningen waren regelmatig ver-

deeld. Hendrik Willem Tilanus was er niet erg in geïnteresseerd. In 1960 steunde hij het kabinetsstandpunt dat het EEG-verdrag niet mocht worden uitgehold, maar waarschuwde hij ook dat 'de realiteit' gebood er rekening mee te houden dat dit niet mogelijk zou zijn. Meer dan zijn voorganger wees Beernink op de groeiende onderlinge afhankelijkheid. 'Een mislukken van de samenwerkingsgedachte in de EEG zou wel eens catastrofaal kunnen blijken voor onze toekomst', zei hij in 1965. In 1969 ging Mellema nog een stap verder: 'Het beleid van de Nederlandse Regering dient te worden beheerst door de idealen van de supranationaliteit en door het verlangen zoveel mogelijk volkeren binnen de Europese familie een plaats te doen vinden. De tijd van het puur op eigen belang gerichte nationalisme is voorbij.'⁶⁶

Hoewel d'66 in haar programma's altijd repte van 'versterking van de communautaire methode', ontbrak dit thema opvallend genoeg in de bijdragen van partijleider Hans van Mierlo. In 1968 en 1971 wees hij er alleen maar op dat de politiek van Brussel ten koste ging van de derde wereld. In 1971 schamperde hij zelfs over de EEG als 'het heiligdom der welvarenden.' Uit zijn pleidooi dat Nederland 'deze totale problematiek' in alle internationale organisaties aan de orde moest stellen, viel eerder af te leiden dat hij weinig heil zag in een Europese aanpak.⁶⁷

Een select gezelschap van woordvoerders en opinieleiders

Bij haar oprichting in 1958 bestond de Europese Parlementaire Vergadering in Straatsburg geheel uit afgevaardigden van de nationale parlementen van de zes lidstaten. Nederland had er veertien, afkomstig uit de Tweede én de Eerste Kamer. De plaatsen werden verdeeld over de vijf grote fracties op basis van hun zeteltal. In 1958 hadden de KVP en de PvdA er elk 5, de CHU 2 en VVD en ARP elk 1. In 1959 ging de VVD naar 2 ten koste van de CHU.

De toewijzing binnen de fracties geschiedde op basis van expertise en motivatie. Het dubbelmandaat was in de jaren zestig beslist geen sinecure, maar stond niet ter discussie zolang de bevoegdheden van het Europees Parlement niet werden uitgebreid. Prominente 'Straatsburgers' gedurende vele jaren waren Berkhouwer (VVD), de KVP'ers Blaisse, Schuijt en Tjerk Westerterp, de PvdA'ers Van der Goes van Naters, Vredeling en Nederhorst, Biesheuvel (ARP) en de CHU'er C.A. Bos. De fracties stuurden ook altijd landbouwspecialisten, zoals Vredeling, Biesheuvel, Kees van der Ploeg (KVP), Pierre Lardinois (KVP), Brouwer (KVP), Kees Boertien (ARP) en Jan Baas (VVD).

Het Europees Parlement vergaderde zes à zeven keer per jaar. De zit-

tingen duurden doorgaans van maandag tot vrijdag. Het ‘interfractieel’ optreden was een eyeopener voor de verzuilde Nederlanders. Westerterp vertelde later in een interview: ‘Wij, de Strasbourgeois Vredeling, Boersma, Burger, Boertien, Nederhorst ... we hebben nachten lang met elkaar gepraat.’ Er ontstond een nauwe band. De contacten met andere Europese ‘bal-lingen’ – Eurocommissarissen, parlamentsleden en journalisten – werden versterkt in het populaire café Chez Julia.⁶⁸ In Straatsburg vormden zowel de christendemocratische als de sociaaldemocratische afgevaardigden van de verschillende lidstaten één fractie. Pogingen om in Europees verband partijvorming op gang te brengen, mislukten evenwel.⁶⁹

Aangevuld met enkele anderen domineerden de ‘Straatsburgers’ de debatten over Europa op het Binnenhof. Het is de vraag of hun standpunten veel politiek gewicht in de schaal legden. ‘Het Europese optimisme in het Nederlandse parlement steunt op heel weinig’, stelde *Vrij Nederland*-redacteur Joris van den Berg in 1967 vast, en hij concludeerde omineus: ‘Het kan van de ene dag op de andere omslaan in pessimisme of fatalisme, omdat men in feite niet geïnteresseerd is.’ Een anonieme ‘Straatsburger’ beklaagde zich tegenover hem over het gebrek aan belangstelling bij collega-Kamerleden: ‘Die zeggen eenvoudig: jullie doen het toch goed! Maar als dan een keer (...) de boterprijs omhoog gaat, dan krijgen wij onze trekken thuis.’⁷⁰ Er was ook nauwelijks debat over Europa in de partijbladen.

Dat ‘Europa’ de zaak bleef van een klein clubje werd bevorderd door het feit dat de debatten steeds vaker plaatsvonden in Openbare Commissievergaderingen (ocv’s) en niet plenair. Zelfs het jaarlijkse debat over de tussenstand van de integratie vond vanaf 1961 plaats in een ocv. Het jaar daarvoor was gebleken dat er in de Kamer amper belangstelling voor was. ‘Yaoundé’ was in 1964 niet meer dan een hamerstuk, en de scherpe moties van 1964 en 1965 over het Europees Parlement kwamen uit de Vaste Kamercommissie. Pas in 1963 kregen BR, GPV, PSP en SGP toegang tot deze commissie, en drie jaar later ook de CPN.⁷¹

Het werd voor dat kleine clubje in de Kamer wel steeds moeilijker greep te krijgen op Europese ontwikkelingen. Bevoegdheden verschoven naar Brussel zodat Nederlandse ministers niet meer volledig ter verantwoording konden worden geroepen. De Kamer kon de minister opheldering vragen over zijn rol in de besluitvorming of zijn instemming met de uitkomst, maar deed dat niet. Bij de onderhandelingen over het EGKS-verdrag was de Vaste commissie nog zeer nauw betrokken, bij de Verdragen van Rome al een stuk minder en over de Britse toetreding kreeg ze nauwelijks iets te horen. Als Luns in de commissie was, dan bracht hij overigens wel uitgebreid en openhartig verslag uit.

Gedurende de jaren zestig beklagden leden van de Vaste commissie zich er regelmatig over dat de informatie tekortschoot. Romme vroeg al in oktober 1960 om ‘nauw en regelmatig contact’ over de ontwikkelingen rond de politieke unie. Vijf jaar later eiste Nederhorst inzage van ‘telegrammen en andere interessante zaken.’⁷² Het leverde weinig op, maar de commissie leek zich daarbij neer te leggen. De PvdA was in de regel nogal sceptisch over het informatieve gehalte van het vertrouwelijke overleg. In 1962 merkte Burger zelfs op dat hij in de commissievergaderingen nooit iets had gehoord dat tevoren niet in de krant had gestaan. Andere partijen bestreden dit.⁷³ In de OCV van 6 november 1963 kreeg Luns opvallend veel kritiek. Patijn (PvdA) stelde toen dat er van overleg met de Vaste commissie nauwelijks meer sprake was. Ze werd steeds vaker *achteraf* ingelicht. De ARP en de KVP sloten zich bij hem aan. Van der Goes en Schuijt vonden dat de gedachte-wisseling tekortschoot en dat Luns het Nederlandse standpunt onvoldoende motiveerde.⁷⁴

Luns informeerde de commissie over sommige zaken uitvoeriger dan over andere. Hij stond uitgebreid stil bij het plan-Fouchet, de strijd om meer bevoegdheden voor het Europees Parlement en de legestoelcrisis, maar vertelde weinig over de onderhandelingen met de Britten en de opbouw van het GLB.⁷⁵ In het eerste geval ging het om verdragsonderhandelingen waarbij meerdere partijen en departementen waren betrokken, en het tweede geval viel onder de competentie van de minister van Landbouw. Na 1970 kwam de Vaste commissie nauwelijks nog in besloten zitting bijeen. Dit hing samen met de ‘democratisering’ van de buitenlandse politiek en het algemene politieke streven naar openheid.

Volgens Van der Beugel stond de regering onder grote druk van het parlement bij haar Europese politiek. In de eerste plaats omdat het parlement daarover een uitgesproken opvatting had die ‘duidelijker en geïnspireerder’ was dan die van de regering. In de tweede omdat het goed geïnformeerd en aangespoord werd door het Actiecomité voor de Verenigde Staten van Europa van Jean Monnet: ‘Een regeringsbeleid, dat inging tegen de opvattingen en de beslissingen van het Comité, was bijzonder moeilijk te verwezenlijken’, aldus Van der Beugel.⁷⁶

De invloed van het Comité is moeilijk te meten. Monnet sprak een paar keer met Luns en zijn secretaris Max Kohnstamm onderhield intensieve contacten. Uit het dagboek dat hij bijhield van januari 1960 tot juli 1964 blijkt dat hij zeventien- à achttienmaal in Nederland was voor besprekingen met Kamerleden en bewindslieden.⁷⁷

Vrijwel ieder jaar kwam het Comité-Monnet bijeen om een aantal re-

soluties aan te nemen met wensen ten aanzien van de Europese integratie. Deze waren in Nederland over het algemeen onomstreden, op een na: een resolutie uit juni 1967 over de totstandbrenging van ‘een op gelijkheid berustende verhouding’ tussen Europa en de vs. Den Uyl vreesde namelijk dat zo lang een achterdeur een Europese kernmacht werd binnengehaald. Met een deel van zijn eigen partij, D’66 en de PSP keerde hij zich later tegen een in november 1967 door Schmelzer ingediende motie waarin deze resolutie was neergelegd.⁷⁸

Al met al zakte in de periode 1958-1972 het thema van de Europese integratie als recept voor de meest urgente problemen op het terrein van de buitenlandse politiek steeds verder weg op de prioriteitenlijstjes van de fractieleiders en programschrijvers. Het was het monopolie van een selecte club gelijkgestemde specialisten die nauw met elkaar samenwerkten over de verzuilde grenzen heen. De aandacht van partijen en Kamerleden voor internationale zaken nam weliswaar toe, maar ging vooral naar zaken als Oost-Westbetrekkingen, ontwikkelingshulp en Vietnam. In deze jaren van hoogconjunctuur spendeerden de fractieleiders hun beperkte spreektijd bij voorkeur aan binnenlandse zaken, vooral aan sociaaleconomische maatregelen ten behoeve van de eigen achterban. Bij een ruime meerderheid bestond consensus over Europa. VVD, ARP en CHU waren aan het eind van de jaren zestig opgeschoven in de richting van KVP en PvdA.

De Algemene Beschouwingen van oktober 1965 vormden in die zin een keerpunt: spanning en vaart verdwenen uit het Europadebat. Door de legstoelcrisis werden de verwachtingen drastisch bijgesteld. Later verliet De Gaulle het toneel en kwam de Britse toetreding binnen handbereik. Meer ‘Europa’ leek toen echter voor een aantal fractieleiders geen afdoende oplossing meer. In de ogen van linkse ‘progressieven’ was de EEG een conservatief bolwerk met een ‘verlepte vijftiger-jaren-sfeer.’⁷⁹ Van Mierlo stelde in 1971 dat de regeringen van de EEG doortrokken moesten raken van de ernst van de mondiale problematiek. Den Uyl wilde in oktober 1972 het roer omgooien en ook Frans Andriessen, de opvolger van Schmelzer, verlangde toen naar ‘een politiek die van wereldvisie en wereldverantwoordelijkheid getuigt.’⁸⁰ Het was de vraag of de EEG het begin van de oplossing was, of een deel van het probleem.

2.4. 1966-1972: CRISIS EN NIEUW PERSPECTIEF, MÉT DE BRITTEN

Op 1 februari 1966, aan het begin van de behandeling van de begroting van Buitenlandse Zaken, legde Luns in de Kamer een verklaring af over het zo-

genaamde Akkoord van Luxemburg, het *agreement to disagree* waarmee een eind kwam aan de legestoelcrisis. Het akkoord kwam erop neer dat Frankrijk meende dat er in principe geen meerderheidsbesluitvorming zou plaatsvinden bij politieke onenigheid, waar de overige lidstaten vasthielden aan de besluitvormingsregels overeengekomen in het EEG-verdrag. In de gegeven omstandigheden viel volgens Luns niet meer te bereiken. Het alternatief zou een volledige breuk zijn geweest. Hij verzekerde de Kamer dat 'een waarlijk supranationaal en geïntegreerd Europa' de leidraad van het kabinet bleef en beloofde de fusie van EGKS, EEG en Euratom niet te zullen ratificeren voordat overeenstemming was bereikt over taak en samenstelling van de nieuwe Commissie. Een brede meerderheid aanvaardde de uitkomst zonder geestdrift. Europa moest maar pas op de plaats maken tot de Franse president van het toneel verdwenen zou zijn.⁸¹

De legestoelcrisis kan als een keerpunt worden beschouwd in de parlementaire bemoeienis met de Europese integratie. Dat was al meteen merkbaar. Volgens de NRC werd er in het debat na de verklaring van Luns nauwelijks meer een woord aan de crisis van de EEG gewijd.⁸² ARP, KVP en PvdA slikten hun kritiek in en schaarden zich vierkant achter Luns' poging de EEG te redden. De Kamer sprak verder vooral over Vietnam, India en apartheid. De druk op Luns om in Brussel dwars te liggen werd minder. Hij legde 'Europese' eisen van de Kamer voortaan gemakkelijker naast zich neer. De volgende jaren werden de begrotingsdebatten opnieuw gedomineerd door de DDR, Cuba, de NAVO, Afrika, het Midden-Oosten en opnieuw Vietnam. 'Europa' was niet meer zo populair.

Wrevel om voldongen feiten

De Tweede Kamer bleek na het compromis van Luxemburg niet erg happig het Fusieverdrag snel te behandelen. De PvdA en een deel van de KVP vreesden dat Frankrijk de positie van de Commissie wilde ondergraven. Luns verklaarde ten aanzien van de samenstelling van de nieuwe Commissie dat het kabinet voor Mansholt in de bres zou springen, maar dat het aanblijven van Hallstein een zaak van de Duitsers was.⁸³ Continuering van diens voorzitterschap na de fusie was voor De Gaulle namelijk onaanvaardbaar.

Pas op 21 juni 1966 boog de Kamer zich over het verdrag. Het werd een kort debat, waarbij alleen woordvoerders van de vijf grote partijen aan het woord kwamen. Van der Goes beschouwde uitstel van de goedkeuring als een laatste drukmiddel, maar Luns wilde alleen praten over uitstel van de ratificatie. Daarop diende Schuijt een motie in waarin hij het kabinet op-

riep de Kamer het verdrag niet voor te leggen 'dan nadat de grootst mogelijke zekerheid verkregen is, dat de Commissie in haar nieuwe samenstelling voldoende waarborgen biedt voor een evenwichtige communautaire ontwikkeling van de Europese Gemeenschappen.' Berkhouwer vond de motie overbodig omdat het kabinet dit toch al van plan was.⁸⁴ Nadat de motie bij zitten en opstaan was aangenomen, passeerde het verdrag zonder hoofdelijke stemming de Kamer.

Bij het debat over het Fusieverdrag in de Eerste Kamer op 25 oktober 1966 ontbrak ook elk enthousiasme. Burger sprak van een 'ebtij van de Europese gedachte' en zag allerlei vormen van nationalisme opnieuw de kop opsteken: '(...) er zijn weer de illusies van de 19de eeuw om op basis van louter vrijwilligheid van soevereine staten orde te kunnen scheppen.' Hij was ervan overtuigd dat de groeiende economische onderbouw uiteindelijk zou leiden tot een geïntegreerde politieke bovenbouw, en stemde daarom toch voor. Alleen de PSP was tegen omdat zij 'de huidige ontwikkeling' in de EG niet wilde bevorderen – het enige Eerste Kamerlid van de CPN was niet bij het debat aanwezig. Het getouwtrek om het voorzitterschap, de omvang, de samenstelling en de zittingsduur van de Commissie duurde uiteindelijk nog tot 1 juli 1967. Op die dag trad het Fusieverdrag in werking.⁸⁵

De bezwaren tegen het in mei 1966 gesloten akkoord over de landbouwfinanciering bleken fundamenteeler. De Kamer sprak daarover in een OCV op 23 juni, twee dagen na het plenaire debat over het Fusieverdrag. Jaarlijks zou het Europese garantiefonds meer dan vijf miljard gulden te besteden hebben zonder parlementaire controle. Blaisse en Vredeling stelden dat dit akkoord een 'nadere overeenkomst' was als bedoeld in artikel 6 van het EEG-verdrag die aan de goedkeuring van de Kamer moest worden onderworpen. Berkhouwer en Jacqueline Rutgers (ARP) bestreden dat. Het akkoord viel volgens hen onder de bevoegdheid van de Raad van Ministers, zoals afgesproken in 1957. Luns beaamde dat: 'Maar men ondergraaft het Verdrag, wanneer wij deze gehele zaak weer aan het Parlement teruggeven.'⁸⁶

Toen Blaisse vervolgens informeerde wat de gevolgen zouden zijn van een afkeuring van het akkoord door de Kamer, stelde Luns dat dit 'afkeuring van het door de Regering in een belangrijke materie ter zake gevoerde beleid [zou] betekenen. De consequenties, die dit zou kunnen hebben, behoef ik aan deze Kamer niet uiteen te zetten.' Geschrokken zag de Kamer daarop af van een motie. Dat was ook de bedoeling van Luns. Als de Kamer meer inspraak kreeg, kon dat leiden tot een breuk met Duitsland, Italië en België, legde hij later in de ministerraad uit.⁸⁷ Het front van de Vijf tegen Parijs moest overeind blijven.

In mei 1966 was er intussen nóg een communautaire stap gezet die het Nederlandse parlement voor voldongen feiten zou plaatsen, namelijk een principeakkoord over de invoering van de BTW – in het kader van de harmonisering van de omzetbelastingen binnen de gemeenschappelijke markt. Het kabinet-Cals had zich in Brussel bereid verklaard daaraan te zullen meewerken, maar kwam ten val voordat het de Kamer had kunnen informeren.⁸⁸

Op 11 januari 1967 verklaarde premier Jelle Zijlstra (ARP), de opvolger van Cals, in de Kamer dat hij wilde instemmen met een nader BTW-voorstel van de Commissie. De kwestie lag opnieuw gevoelig vanwege de machtsverschuiving naar Brussel zonder parlementaire controle. Verschillende fracties bepleitten uitstel, maar daarvan kon volgens Zijlstra geen sprake zijn. pvda-woordvoerder Ed Berg protesteerde heftig: 'Wij zijn van mening, dat het Nederlandse parlement zijn recht om belastingheffing toe te staan, niet kan en mag prijsgeven, zolang er in het kader van de EEG geen Europees Parlement met adequate bevoegdheden klaar staat om dat recht uit te oefenen.' Zijlstra erkende dat hij de Kamer vroeg haar recht om te beslissen over hoogte en verdeling van de belastingdruk uit handen te geven, maar nood brak wet. Als Nederland invloed wilde uitoefenen, moest het vanaf het begin meepraten.⁸⁹

De ARP-fractie steunde haar minister. KVP, CHU en VVD stelden in een motie dat Zijlstra moest bedingen dat tarieven en vrijstellingen door de Nederlandse wetgever konden worden geregeld. En de pvda kwam met een motie waarin het kabinet verzocht werd geen definitieve besluiten te nemen zonder het parlement te raadplegen. De verschillende fracties besloten uiteindelijk elkaars moties te steunen en beide werden aangenomen. De NRC reageerde cynisch. Alle voorbehouden waren mosterd na de maaltijd: 'Gedane zaken nemen geen keer.' Zijlstra leek die conclusie te delen. Na afloop verklaarde hij in de ministerraad dat het debat 'bevredigend' was verlopen. De moties noemde hij 'een slag in de lucht'.⁹⁰

De Wet op de omzetbelasting, waarmee de BTW in 1969 zou worden ingevoerd, zou op 6 juni 1968 worden aangenomen in de Tweede Kamer met 83 stemmen tegen 54. De VVD en de drie confessionele partijen stemden voor. pvda en D'66 maakten bezwaar tegen de gebrekkige parlementaire controle, maar vooral tegen de weigering om lagere inkomensgroepen te compenseren. Zij stemden met Boerenpartij, PSP en CPN tegen.⁹¹ Voor het eerst stemden twee pro-Europese partijen tegen een 'Europese' maatregel, maar dat had meer te maken met sociaaleconomische motieven en de polarisatiestrategie van 'de progressieven' tegen KVP, ARP en CHU dan met Europese opvattingen.

Tijdens de OCV op 8 juni 1967 over de Europa-verslagen was er volgens de NRC alleen maar sprake van teleurstelling en bezorgdheid. Berkhouwer was de enige die opzien baarde met zijn pleidooi voor een ‘Euro-pas’ waardoor de burger gemakkelijker zou kunnen reizen. Luns sprak zich uit tegen het houden van een politieke topconferentie van regeringsleiders om de integratie vlot te trekken. Dat zou ten koste gaan van de organen van de EEG. Een meerderheid was het daarmee eens. Kamer en minister vonden ook dat de tweede Britse aanvraag om toelating (van 2 mei 1967) onmiddellijk in behandeling moest worden genomen. Luns beloofde zijn best te doen om met de vier andere lidstaten een gesloten front te vormen tegen Frankrijk.⁹²

Op 22 november 1967 volgde een OCV waarin het vooral ging over de vraag hoe Nederland moest reageren op een eventueel Frans veto tegen Britse toetreding. Berkhouwer, Boertien, Biesheuvel, Mellema en Ad Oele (PvdA) stelden zich daarbij terughoudender op dan Toxopeus, Van der Stoel en Luns.⁹³ Vijf dagen later sprak De Gaulle inderdaad het gevreesde tweede veto uit, bijna vijf jaar na het eerste. Daarover legde Luns op 21 december 1967 een sombere verklaring af. Hij kwam niet verder dan het loze dreigement dat zich ‘de noodzakelijkheid [kan] gaan voordoen het beleid op een andere leest te schoeien’ en de vage mededeling dat het kabinet ‘concrete actie’ met de andere vier overwoog om de kloof met Engeland niet te vergroten. De meerderheid van de Kamer stelde zich achter hem op, maar was verdeeld over tegenacties. Den Uyl diende – samen met KVP, VVD, ARP, CHU en D’66 – een motie in waarin de Franse houding werd veroordeeld en Luns werd opgedragen besprekingen op gang te brengen tussen de Vijf en Engeland, Ierland, Denemarken en Noorwegen over alternatieve vormen van samenwerking, ‘zoals o.a. de oprichting van een Europese Technologische Gemeenschap’. PSP, SGP en BP stemden tegen. Luns beschouwde de motie als een steun in de rug.⁹⁴

Na het tweede veto bevond de integratie zich voor lange tijd in een impasse, althans wat de Nederlandse regering en het Nederlandse parlement betrof. Het kabinet voerde ‘een terughoudend beleid’ en gaf voorrang aan gemeenschappelijke acties met kandidaat-lidstaten op terreinen die buiten de gemeenschap vielen.⁹⁵ Op 28 april 1969 trad De Gaulle plotseling af. Daarna zou de zaak weer in beweging moeten komen.

Het vertrek van De Gaulle en de top van Den Haag in 1969

In juni 1969, bij de behandeling van zijn begroting in de Eerste Kamer, toonde Luns zich al gematigd optimistisch over de laatste ontwikkelingen

in Frankrijk. Hij hoopte dat ‘de Europese wagen’ weer op gang zou komen, maar waarschuwde tegelijk dat de Britten niet *tambour battant* konden worden toegelaten. Zij moesten zich aan de supranationale regels van het spel houden en de Verdragen van Rome naar letter en geest aanvaarden.⁹⁶

Al snel bleek dat de nieuwe Franse president Georges Pompidou een Britse toetreding niet uitsloot. De Fransen stelden voor een topconferentie te houden waar niet alleen gesproken zou moeten worden over de voltooiing van de gemeenschappelijke markt – vooral de definitieve regeling van de landbouwfinanciering – en over monetaire en politieke verdieping, maar ook over de uitbreiding van de EG met nieuwe lidstaten. De top zou plaatsvinden in Den Haag omdat Nederland in de tweede helft van 1969 de Raad zou voorzitten.⁹⁷

Het debat over de uitvoering van de Verdragen van Rome van 9 september 1969 stond in de schaduw van de plotselinge devaluatie van de Franse franc, én in het teken van de komende top. Volgens de *NRC* was het geen opgewekte bijeenkomst en zat er weinig lijn in. Schuijt verzuchtte dat er waarschijnlijk een reeks conferenties nodig zou zijn om de integratie weer vlot te trekken. De communist Marcus Bakker daarentegen stelde tevreden vast: ‘Van het optimisme dat wij vroeger hier in zo overstelpende mate hebben gekend, is niets overgebleven.’ De zorgen over het democratische gehalte van de besluitvorming bleken ook nog niet verdwenen. Een motie-Westerterp passeerde de Kamer waarin het kabinet werd gevraagd – mede namens PvdA, VVD, ARP, CHU en D’66 – pas in te stemmen met de landbouwfinanciering na een ‘bevredigende versterking’ van de bevoegdheden van het Europees Parlement.⁹⁸ Bij de Algemene Beschouwingen ruim een maand later bleek opnieuw dat de Kamer opvallend somber was over de ontwikkeling van de EEG.⁹⁹ Kennelijk vreesde men dat Frankrijk de Britse toetreding op losse schroeven zou zetten zodra de buit van het GLB binnen was.

Ook J.L. Heldring stelde omstreeks deze tijd vast dat het vuur uit het Europadebat was verdwenen. Hij herinnerde fijntjes aan ‘de onverdraagzaamheid en verdachtmaking waaraan lieden onderhevig waren die vraagtekens durfden te zetten achter de leerstellingen van de “Europeanen”’. De tweestrijd tussen atlantici en Europeanen had aan scherpte verloren. Volgens *Vrij Nederland* verdween het vuur omdat het ‘geliefde haat-object’ De Gaulle er niet meer was.¹⁰⁰ Daarnaast leken de legestoelcrisis en de vruchteloze strijd voor de bevoegdheden van het Europees Parlement hun tol te hebben geëist. Het was duidelijk dat ‘Europa’ vooruit moest, maar de verwachtingen waren niet meer zo hooggespannen. De Kamer boog zich steeds vaker over details ten koste van het grote Europese verhaal. Er was in Brussel immers ook veel

tot stand gebracht, en het point of no return was gepasseerd.

De Haagse top vond op 1 en 2 december 1969 plaats in de Ridderzaal. De Zes besloten onder meer voor het eind van het jaar een definitieve regeling te treffen voor de financiering van het GLB en voor 30 juni 1970 afspraken te maken over onderhandelingen met kandidaat-lidstaten. De Zes kwamen ook overeen de economische unie te completeren met een monetaire unie. Bovendien kregen de ministers van Buitenlandse Zaken de opdracht vóór eind juli 1970 voorstellen te doen omtrent politieke samenwerking.¹⁰¹

Op 23 december 1969 debatteerde de Kamer over het resultaat van de top en over de besluiten die de Raad van Ministers daarna had genomen over de landbouwfinanciering. In dat kader zouden de bevoegdheden van het Europees Parlement worden uitgebreid in samenhang met de invoering van een regeling van de eigen middelen. Premier Piet de Jong (KVP), die in 1967 Zijlstra was opgevolgd, vond dat ‘een aanvaardbaar compromis’ was bereikt. Een keerpunt was nog niet bereikt, maar er was volgens De Jong wel een fase ingeluid die gunstig afstak bij de voorafgaande malaise. Luns benadrukte dat een ernstige crisis zou ontstaan als medio 1970 de onderhandelingen over de Britse toetreding niet zouden beginnen.

De Kamer reageerde voorzichtig positief. Volgens Bos was de kip weer gaan kakelen en wachtte men nu op de eieren. Schuijt had het gevoel ‘dat er wat meer licht daagt’. De democratische structuur was versterkt door de toekenning van budgettaire bevoegdheden aan het Europees Parlement. Vredeling sloot zich bij hem aan. Van der Stoel was verheugd, maar waarschuwde dat zijn fractie het landbouwakkoord niet zou ratificeren als er moeilijkheden werden gemaakt in de onderhandelingen met de Britten. Volgens de NRC was de discussie weer voorbehouden aan de specialisten. ‘Het was een van die zeldzame Kamerdebatten, waarbij ook de oppositie nauwelijks een kritisch geluid liet horen over het regeringsbeleid’, noteerde *de Volkskrant*. Tijdens het debat merkte Biesheuvel op: ‘Wanneer de heer Vredeling hier en daar nog wat aan zijn speech had laten schaven, had hij mijns inziens mede namens de vier regeringsfracties [KVP, VVD, CHU, VVD] kunnen spreken.’¹⁰²

Op weg naar de eerste uitbreiding

Op 30 juni 1970 werden te Luxemburg de onderhandelingen over de toetreding van het Verenigd Koninkrijk, Ierland, Noorwegen en Denemarken officieel geopend. Een jaar later, op 23 juni 1971, werden de onderhandelingen met de Britten succesvol afgesloten. Het Nederlandse parlement juichte, al had het intussen weer een en ander moeten wegslikken.

Als uitvloeisel van de top van Den Haag benoemde de Raad op 6 februari 1970 twee comités van deskundigen. Het eerste zou zich onder leiding van Pierre Werner buigen over de economische en monetaire unie, het tweede moest onder Étienne Davignon voorstellen doen op politiek terrein. Het Comité-Davignon kwam in oktober 1970 niet verder dan het advies dat de lidstaten voortaan moesten proberen met één stem te spreken over internationale kwesties – een verwaterde versie van het plan-Fouchet.¹⁰³ Een groot aantal ministers uit het kabinet-De Jong weigerde aanvankelijk in te stemmen met het magere resultaat dat beschouwd werd als ‘een capitulatie voor de Franse opvatting.’ Men vond het onaanvaardbaar dat de organen van de Gemeenschap buiten het politieke overleg werden gehouden. Het kabinet ging pas akkoord nadat vvd-staatssecretaris Hans de Koster van Buitenlandse Zaken had bezworen dat het voor de sfeer binnen de Gemeenschap en voor het perspectief van de uitbreiding bijzonder slecht zou zijn als de Nederlandse regering haar goedkeuring zou weigeren. Bovendien was het rapport al besproken met de Vaste Kamercommissie voor Buitenlandse Zaken, die zich erbij had neergelegd. Premier De Jong stak zijn teleurstelling overigens niet onder stoelen of banken bij de Algemene Beschouwingen.¹⁰⁴

Op 27 augustus 1970 behandelde de Kamer de vernieuwing van de overeenkomst van Yaoundé, en de associatieovereenkomsten met Tanzania, Oeganda en Kenia. Beide waren in 1969 gesloten zonder voorafgaande raadpleging van het Europees Parlement. De Kamer had daartegen opnieuw bezwaar. Mede namens KVP, PvdA, ARP en CHU diende Berkhouwer een motie in waarin de regering werd verzocht voortaan niet meer mee te werken als het Europees Parlement niet ‘deugdelijk geraadpleegd’ was. Luns verklaarde de algemene formulering onaanvaardbaar en verzocht de woorden ‘waar maar enigszins mogelijk’ in te voegen. Berkhouwer bond voorlopig in. Toen Van der Stoel hierover in december 1970 toch een stemming afdwong, kreeg hij alleen zijn eigen fractie mee en de PSB, de CPN, de BP en de groep-Aarden – de voorloper van de PPR.¹⁰⁵

Een jaar daarvoor, op 22 december 1969, had de Raad van Ministers overeenstemming bereikt over de vervanging van de financiële bijdragen van de lidstaten door eigen middelen. Het akkoord voorzag tevens in verruiming van de budgettaire bevoegdheden van het Europees Parlement. Het verdrag waarin dit was neergelegd, was op 22 april 1970 ondertekend en moest op 1 januari 1971 in werking treden. Op 2 december 1970 debatteerde de Tweede Kamer over dit ‘Eigenmiddelenbesluit’. Een ruime meerderheid wilde dat het Europees Parlement daadwerkelijk toezicht zou krijgen. De vijf grote partijen dienden daartoe twee moties in. Een motie-Westerterp

die het Parlement het recht wilde geven de begroting van de Gemeenschappen te verwerpen, en een motie-Vredeling die de bevoegdheden ten aanzien van de communautaire wetgeving wilde uitbreiden.¹⁰⁶ Vredeling schatte de Nederlandse bijdrage aan de Europese begroting in de periode 1975-1978 voorzichtig op 2 miljard gulden.

Wij als nationaal parlement, raken de zeggenschap over deze middelen kwijt. Als ik dat vergelijk met de debatten van verleden week en van gisteren en de inzet van de Kamer daarbij, waarbij het ging om een bedrag van 50 mln. dan komt dat boekje van Parkinson in mijn gedachten, waarin wordt geschreven over die enorme belangrijke investering, die in de Raad van Commissarissen van een NV als hamerstuk werd behandeld, en de fietsenstalling, waarover urenlang debatten werden gehouden.¹⁰⁷

Het besluit passeerde zonder hoofdelijke stemming de Tweede Kamer. De fracties van CPN, PSP, GPV, SGP en BP lieten hun tegenstem aantekenen. Dat was de enige keer in de periode 1958-1972 dat alle kritische fracties met elkaar op één lijn zaten. In de Eerste Kamer sprak Wil Albeda (ARP) op 22 december 1970 namens alle partijen behalve de CPN 'om daarmee aan te geven dat het gaat om een uiterst belangrijke zaak waarover volstreekte eensgezindheid bestaat'. Hij stelde een motie voor die bestond uit het citeren van de moties van Westerterp en Vredeling. De achtergrond daarvan was dat de Commissie hierover op korte termijn voorstellen zou doen 'in het licht van de beraadslagingen in de nationale parlementen'.¹⁰⁸

Op 9 september 1969, twee maanden voor de top in Den Haag, had Westerterp aangekondigd dat hij een initiatiefwetsontwerp zou indienen voor de rechtstreekse verkiezing van de Nederlandse leden van het Europees Parlement. In juni 1970 diende hij het stuk in bij de Tweede Kamer. Na uitbrengen van het voorlopig verslag werd het ontwerp omgedoopt tot 'Wet Europese verkiezingen 1970'. Toen Westerterp in de zomer van 1971 toetrad tot het kabinet-Biesheuvel werd zijn initiatief overgenomen door medeondertekenaar Bos. Het initiatief werd – uit politiek-strategische overwegingen – gekoppeld aan de voortgang van de monetaire unie. Het ontwerp werd eind 1977 ingetrokken in verband met de op handen zijnde communautaire besluitvorming over de eerste rechtstreekse verkiezingen in 1979.¹⁰⁹

Het kabinet-Biesheuvel was een centrumrechtse coalitie van KVP, ARP, CHU, VVD en DS'70. Het volgde in juli 1971 het kabinet-De Jong op en was uitgesproken pro-Europa. De ministers Biesheuvel, Lardinois, Boertien en Jaap Boersma en staatssecretaris Westerterp waren lid van het Europees

Parlement geweest. Luns was opgevolgd door Schmelzer, die op zijn eerste persconferentie onder meer bekendmaakte dat hij prioriteit zou geven aan de EG.¹¹⁰ De komst van Schmelzer werd toegejuicht door de woordvoerder van de oppositie, Nederhorst. Luns had volgens hem tot dan toe weinig ideeën gelanceerd en zich beperkt tot diplomatiek overleg. ‘Dat is thans anders geworden. De tijd van alleen maar kritisch volgen van wat anderen in Europees verband uitwerken en voorstellen is definitief voorbij.’¹¹¹

Het Tweede Kamerdebat over Europa op 30 november en 1 december 1971 stond echter in de schaduw van de toenmalige monetaire crisis (de dollar was losgekoppeld van goud en de wisselkoersen gingen zweven). Veel kritiek was er op de bilaterale gesprekken van Europese leiders onderling of met Russen of Amerikanen. Berkhouwer suggereerde dat zowel Moskou als Washington eropuit waren Europa verdeeld te houden. Piet Dankert (pvda) begreep niet dat op een moment waarop Europees overleg plaatsvond over de oplossing van de monetaire crisis drie Europese leiders afzonderlijk met president Nixon gingen spreken. Hij stelde voor zo snel mogelijk een nieuwe Europese topconferentie te houden.

Schmelzer kon hem meedelen dat deze top waarschijnlijk medio 1972 gehouden zou worden. Aan de orde zouden komen de uitbreiding en de institutionele ontwikkeling, de beoogde monetaire unie en de betrekkingen met de vs, Japan en de Oostbloklanden. De kandidaat-leden zouden intensief bij de voorbereiding worden betrokken. Schmelzer verwachtte dat de uitbreiding van de EEG zou leiden tot een impuls voor verdere integratie en meer openheid. In het gezelschap van de tien, meende hij, zou de terughoudendheid tegenover politieke samenwerking in grote mate kunnen vervallen. Hij was wél bezorgd ‘over een dreigende vervreemding tussen de vs en Europa.’ Versterking van de atlantische solidariteit bleef een onmisbaar element.¹¹²

Op 16 mei 1972 vond in de Eerste Kamer nog een ‘openbaar beleidsdebat over onderwerpen met betrekking tot de Europese samenwerkingsorganisaties’ plaats. Schmelzer verklaarde daarin onder meer dat hij niet bang was dat de Britten Nederland van de communautaire weg af zouden drukken. Zij waren daarvoor veel te praktisch: ‘Ik kan mij zeer wel indenken, dat, als zij eenmaal deelnemen aan de activiteiten van de Gemeenschap, zij op die gronden eerder aan onze kant zullen staan dan wij aan hun kant.’¹¹³

‘Met de ondertekening van het verdrag betreffende de toetreding van Denemarken, Ierland, Noorwegen en het Verenigd Koninkrijk tot de drie Europese Gemeenschappen is een zeer belangrijke doelstelling van de Nederlandse buitenlandse politiek verwezenlijkt.’ Aldus begon het kabinet-Biesheuvel de memorie van toelichting op het wetsontwerp over de uitbrei-

ding dat op 15 juni 1972 werd ingediend. De opeenvolgende Nederlandse regeringen waren steeds van mening geweest dat een gemeenschap van Zes een te smalle basis vormde voor de uiteindelijke eenwording van Europa. De scheiding met andere Europese landen had een ongunstig effect gehad op de ontwikkeling van de gemeenschappen. Dat was nu voorbij. De Vaste Kamercommissie voor Buitenlandse Zaken beschouwde het verdrag zelfs als ‘het belangrijkste produkt van Europese wetgeving (...) na de Verdragen van Rome.’¹¹⁴

Het debat in de Tweede Kamer over de op handen zijnde toetreding vond plaats op 13 en 14 september 1972. Van belang was dat de Kamer een demissionair kabinet tegenover zich vond. Het kabinet-Biesheuvel was in juli 1972 gevallen. Op 9 augustus ging het verder tot aan de verkiezingen van 29 november 1972 als rompkabinet zonder DS’70. Na een lange formatie zou het pas in mei 1973 worden opgevolgd door het kabinet-Den Uyl.

Voorafgaand aan het debat bracht minister Schmelzer verslag uit van de conferentie van de ministers van Buitenlandse Zaken, Financiën en Economische Zaken van 11 en 12 september in Rome. De ministers van Financiën van de Zes en de vier kandidaat-lidstaten waren het eens geworden over een monetair samenwerkingsfonds. Schmelzer was er echter niet in geslaagd de versterking van de communautaire instellingen aan te kaarten. Tegenover de Vaste Kamercommissie had hij eerder nog verklaard dat dit noodzakelijk was, en dat hij zich daar sterk voor zou maken. In Rome was besloten deze kwestie voor te leggen aan de topconferentie van regeringsleiders die op 19 en 20 oktober in Parijs zou plaatsvinden.¹¹⁵

De Kamer was weer teleurgesteld over de geringe vooruitzichten voor een versterking van de instellingen. Daarnaast werden vooral verlanglijstjes naar voren geschoven en obstakels gememoreerd. Maarten Engwirda (D’66) pleitte voor een aantal ‘functionele’ integratiedoelstellingen op lange termijn: milieubeleid, ontwikkelingsbeleid, buitenlandse politiek, enzovoort. Dat vergde een aanzienlijke versterking van de instellingen, en daarover was hij niet optimistisch. Bart Verbrugh (GPV) zette kanttekeningen bij de ‘motorstrategie.’ De Raad meende dat een monetaire unie automatisch voortvloeide uit economische integratie. Verburgh vreesde dat vervolgens gesteld zou worden dat die unie onmogelijk was zonder politieke eenheid. ‘Ik geloof, dat dit soort nogal vreemde EEG-methodes allerlei mensen meer kopschuw maakt dan nodig is.’ Zijn vrees werd in feite bevestigd door Schmelzer:

Wanneer men ziet, hoezeer afhankelijk de economie is van de functio-
nering van het monetaire beleid (...) en hoe integraal economie en mo-
netaire politiek met de handelspolitiek, de ontwikkelingssamenwerking
en het buitenlands beleid in algemenere zin samenhangen (...) moet men
constateren, dat men op den duur, wil men aan deze samenhang ook
vorm geven, niet aan enige toekomstige echte en democratisch gecontro-
leerde politieke structuur in en van Europa kan ontkomen.¹¹⁶

Namens zeven fracties diende Vredeling een motie in die Schmelzer op-
droeg de EEG-partners duidelijk te maken dat voor het Nederlandse par-
lement het point of no return vrijwel genaderd was. Wanneer het dit over
zijn kant liet gaan, zou de scheefgroei ten aanzien van de bevoegdheden van
het Europees Parlement niet meer kunnen worden teruggedraaid. Allereerst
diende de verdere opbouw van de economische en monetaire unie gelijk op
te gaan met de overdracht van nationale bevoegdheden aan het Europees
Parlement. Daarnaast was een doeltreffende democratische controle van de
voortgaande integratie essentieel. Voor de rechtstreekse verkiezing van het
Europees Parlement zou ook een uiterste termijn moeten worden vastge-
steld. Schmelzer beschouwde de breed gesteunde motie als een steun in de
rug. De motie werd aangenomen. CPN, SGP, GPV en NMP stemden tegen.¹¹⁷

Verder bleek dat Westerterp – op aandrang van de Kamer – bereid was
met de Kamer overleg te voeren over de profielschets voor de per 1 januari
1973 te benoemen Nederlandse Eurocommissaris. De Kamer nam ook nog
een motie-Van der Stoel aan waarin – mede namens KVB, VVD, ARP, D'66,
CHU, DS'70 en PPR – de hoop werd uitgesproken dat Denemarken en Noor-
wegen zouden toetreden tot de EG. Het ontwerp werd uiteindelijk zonder
hoofdelijke stemming aangenomen. CPN, PSP en NMP lieten 'tegen' aanteke-
nen. In de Eerste Kamer sprak Hendrik Jan Louwes (VVD) later namens alle
fracties, behalve CPN en SGP. Er werd een motie aangenomen die de voort-
gang van de monetaire unie koppelde aan de overdracht van bevoegdheden
aan communautaire instellingen.¹¹⁸ Kortom, aan de vooravond van de eerste
uitbreiding gaf het Nederlandse parlement uitdrukking aan een opvallende
Europese betrokkenheid. De verwachtingen waren kennelijk hooggespan-
nen.

De wens van Van der Stoel ging maar voor de helft in vervulling. Op 25
september 1972 stemden 53,5% van de Noren tegen toetreding. De Noorse
regering besloot daarop de bekrachtiging van de toetreding niet aan het
parlement voor te leggen. In het referendum van 2 oktober 1972 stemden
vervolgens 63,3% van de Denen voor. Verder leidde de breed gesteunde mo-

tie-Vredeling niet tot een aanscherping van het kabinetsstandpunt over de versterking van de bevoegdheden en de rechtstreekse verkiezing van het Europees Parlement, ondanks aandringen van Westerterp. Biesheuvel vond het onverantwoord dat het Nederlandse kabinet door een bepaalde formulering gedwongen zou worden de top in Parijs te laten mislukken. Op de oproep van Den Uyl tijdens de Algemene Beschouwingen van 10 oktober om op de top met kracht vast te houden aan de motie-Vredeling ging de premier verder niet in.¹¹⁹

Over de resultaten van ‘Parijs’ was het kabinet gematigd positief. Er werden nieuwe perspectieven geboden – een monetair fonds, actieprogramma’s over regionale, sociale en milieuproblemen, een studie over een Europese Unie – maar veel bleef vaag en onzeker. Het plan van de Franse president Pompidou voor een politiek secretariaat van de Europese regeringsleiders in Parijs was in elk geval geblokkeerd. Volgens Biesheuvel was de conferentie alleen al van belang vanwege de aanwezigheid van de drie nieuwe lidstaten. Bovendien was de sfeer goed geweest. De demissionaire premier gaf een overzicht van de resultaten en een overwegend positieve beoordeling bij de Algemene Beschouwingen op 1 november 1972 in de Eerste Kamer: de top gaf vele impulsen voor nieuwe ontwikkelingen. De Tweede Kamer was toen al op verkiezingsreces.¹²⁰

2.5. TOT BESLUIT

Op het Binnenhof heerste in de periode 1958-1972 een vrijwel algemene consensus over de grote lijnen van het buitenlands beleid. Vooropstond de nauwe band met de atlantische gemeenschap. Versterking van de Europese eenheid lag in het verlengde daarvan. Het gaullistische idee van Europa als ‘derde macht’ tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie werd alom verworpen. Verder was iedereen het eens over de noodzaak van een spoedige toetreding van het Verenigd Koninkrijk tot de EEG. ‘Europa’ bleef tot 1972 het domein van een kleine groep Kamerleden, waarvan de veertien ‘Straatsburgers’ de kern vormden. Binnen de grote partijen was de belangstelling gering. Van een breed intern debat op dit punt was nauwelijks sprake. Door de actieve opstelling van partijleiders als Schmelzer en Biesheuvel leek Europese integratie meer steun te krijgen van KVP en ARP dan van andere partijen. Van Mierlo en Den Uyl besteedden er minder aandacht aan, ondanks het pro-Europese programma van hun partijen.

Grote stappen in de integratie werden tamelijk geruisloos aanvaard: de versnelling van de gemeenschappelijke markt, de opbouw van het GLB, het

Eigenmiddelenbesluit en de toetreding van het VK, Ierland en Denemarken. Besluiten werden zonder veel discussie genomen met weinig oppositie. Slechts eenmaal bleken de tegenpartijen eensgezind: in 1970 bij het debat over het Eigenmiddelenbesluit, wat overigens maar twintig tegenstemmen opleverde. De Kamer had veel kritiek op de Franse Europapolitiek: het plan voor een intergouvernementele politieke unie, de veto's tegen de Britse toetreding en de negatieve opstelling tegenover de communautaire instellingen. Tot het eerste veto van januari 1963 kwamen Europese woordvoerders hierover herhaaldelijk in conflict met Luns, die de voorkeur gaf aan een diplomatieke aanpak en de atlantische samenwerking ruim boven de EEG stelde. 'Europeanen' en 'Atlantici' vonden elkaar daarna in hun strijd tegen De Gaulle.

Vanaf 1963 groepeerde de overgrote meerderheid in de Kamer zich rond de eis dat Europa 'supranationaal, open en democratisch' moest zijn. Buitenlandse Zaken kwam onder toenemende druk. Heldring verklaart dit uit een moralistisch-legalistische traditie die zich na 1945 zou richten op 'de Europese structuren van recht en orde, waarin – zo werd gedacht – de beslissingen niet langer zouden worden genomen op grond van de relatieve machtsposities maar op grond van de objectieve merites van de zaak.'¹²¹ Het is de vraag of die verklaring hout snijdt. Veel Kamerleden ondervonden immers aan den lijve dat *reële* zeggenschap in rap tempo opschoof naar Brussel en dat hun eigen invloed op de beleidsvorming afnam, met name op de vakgebieden Landbouw en Economische Zaken.

Zadelden idealistische Kamerleden als Blaisse en Vredeling in het voorjaar van 1965 het kabinet op met een federalistische agenda, of wilde de Kamer alleen maar greep houden op de miljoenen guldens waarover ze de controle dreigde te verliezen? Op basis van de *Handelingen* mag worden geconcludeerd dat het doorsnee-Kamerlid meer geïnteresseerd was in het dichten van het eigen lek – het verlies van het budgetrecht als gevolg van de 'europeanisering' van het Landbouwegalisatiefonds bijvoorbeeld – dan in de opbouw van de supranationale staat. Uiteindelijk legden kabinet en Kamer zich erbij neer dat de door hen gewenste vooruitgang in Europa pas zou kunnen worden geboekt na het vertrek van De Gaulle. Dat had vooral te maken met het economische succes van de EEG, dat bijvoorbeeld ook bijdroeg aan de loonexplosie van 1964. De realiteit van hogere lonen, lagere industriële tarieven en een grotere afzetmarkt voor de Nederlandse landbouw gaf de doorslag, in het bijzonder bij de meer terughoudende CHU en VVD. Dan maar wat minder supranationaal, open en democratisch.

Nederlandse atlantici en de Franse president bleken omstreeks 1965 zelfs

bondgenoten in de strijd tegen de communautaire instellingen. Een ruime Kamermeerderheid eiste democratische controle en uitbreiding van bevoegdheden, maar werd door tegenstanders neergezet als wereldvreemde moralisten, federalisten en apatrides: ‘vaderlandslozen’, de denigrerende aanduiding die De Gaulle gebruikte voor de leden van de Europese Commissie. Luns slaagde er lange tijd in weerstand te bieden aan de meerderheid. Op het terrein van de buitenlandse politiek had de Kamer traditioneel minder invloed dan in de sectoren die door het Verdrag van Rome werden bestreken. Aanvankelijk kon Luns nog voorkomen dat de goedkeuring van het Fusieverdrag werd gekoppeld aan de eis tot versterking van het Europees Parlement. In het voorjaar van 1965 moest hij toegeven en leek de definitieve financiering van het GLB het breekijzer te worden. De proef op de som werd niet genomen, omdat De Gaulle op 30 juni 1965 wegliep uit Brussel en de zaak in de ijskast belandde.

De Kamer koos vervolgens eieren voor haar geld. Het profijt van de Verdragen van Rome woog zwaarder dan de rechten van het Europees Parlement. Bovendien gold: beter het halve ei van invloed uitoefenen op het integratieproces via de eigen regering dan de lege dop in Brussel. De zorgen over de gebrekkige controle bleven echter bestaan. Tandenkarsend volgde de Kamer het kabinet na de Raadsbesluiten over de financiering van het GLB (in 1966) en de invoering van de BTW (in 1967). Het economische fundament van de Gemeenschap was kennelijk stevig genoeg. Men klampte zich vast aan de realiteit en aan het geloof in een Europese toekomst zonder De Gaulle. Ook nadat de Franse president in april 1969 vertrokken was, keerde het ‘supranationale’ enthousiasme van de eerste jaren echter niet terug. De motieven van de Fransen werden nog altijd gewantrouwd. Daarnaast lag de prioriteit voorsnog bij uitbreiding van de Gemeenschap, niet bij het optuigen van communautaire instellingen.

In december 1969 werden op de topconferentie in Den Haag grootse plannen gelanceerd voor een economische en monetaire unie en politieke samenwerking. Op papier zag het er indrukwekkend uit, maar het was de vraag wat er in de praktijk van terecht zou komen. Zou Parijs groen licht geven voor toetredingsonderhandelingen, of opnieuw gaan dwarsliggen als de financiering van het GLB definitief rond was? De Kamer was positief en sceptisch tegelijk. ‘Europa’ was intussen gezakt op de politieke agenda. Progressieve jongeren beschouwden de EEG zelfs als een conservatief bolwerk: een deel van het establishment, niet het begin van een politieke oplossing. De breed gesteunde moties over Europese democratisering die tussen 1966 en 1972 werden aangenomen, waren plichtmatige demonstraties van eensgezindheid.

De golf van partijpolitieke vernieuwing die het Binnenhof na 1966 overspoelde, bracht geen omslag teweeg in het denken over Europa. De standpunten van de grote partijen groeiden zelfs naar elkaar toe. De vrijwel gelijklopende Europese paragrafen in de verkiezingsprogramma's van 1971 vormden het sluitstuk van deze ontwikkeling. De algemene consensus werd in datzelfde jaar als het ware belichaamd door de formatie van het kabinet-Biesheuvel, het meest eurofiele kabinet tot op dat moment. Dat kabinet kwam ten val vóór de uitbreiding van de Gemeenschap op 1 januari 1973 met het Verenigd Koninkrijk, Denemarken en Ierland. De verwachtingen waren niettemin hooggespannen. De Europese Gemeenschap had nu meer inwoners dan de Verenigde Staten, en het politieke en economische zwaartepunt schoof op naar het noordwesten, in de richting van de Noordzee én Den Haag.